

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf.

1902. Martius—Aprilis.

2-ik füzet.

Háromságtan és közhit.

A fejlődés törvénye úgy a testi, mint a lelki világban érvényesül. Békóba lehet verni a legszentebb emberi jogokat; bizonyos ideig utját lehet állani a legreményteljesebb fejlődésnek is; de az, a mi Istentől van, mégis előbb-utóbb győzedelmeskedik. Az emberi határozmányok az isteni törvényeket örökre meg nem semmisíthetik. Ha mindig ezen a magaslaton állott volna a világ: akkor Jézus nem a Golgotán fejezi be földi életét; az apostolok útját nem jelölik vér és könnyecseppek, a keresztségét nem homályosítja a börtönök, máglyák és vérpadok sötét árnyéka; „a pápák kardja, a kereszt s a halál képe“ nem szegül vala ellen a legszentebb emberi jogoknak és isteni törvényeknek. Azonban mégis mindez hiábavalónak bizonyult. Az idő lassankint eltörölte úgy a test, mint a lélek békóit. A keresztény hit igazságai már ma nem kívánnak vért és életet s bizonyos dogmák elvetése folytán nem fenyeget az örök kárhozat veszedelme. Az élet és fejlődés emez akadályaira nézve teljesült be az öreg Gamaliel böles mondása: „Ha emberektől vagyon e tanács, semmivé lészen“.¹ És a milyen mértékben kop-tatta az idő a kereszténységben a hozzátételeket, toldásokat, olyan mértékben nyerték vissza annak eredeti igazságai fényüket és erejüket. A lélek pedig mennél szabadabban érezte magát a százéves bilinesektől, annál inkább emelkedett arra a magaslatra, melyről a kereszténység lényegét mind tisztább színekben láthatja. A kereszténység eme hamisítatlan igazságaira vonatkozólag valósult meg a böles mondásának második ága: „Ha pedig Istentől vagyon (e tanács), ti fel nem bonthatjátok“.²

Azoknak a hozzátételeknek, melyek a kereszténységgel kapcsolatosan létrejöttek, melyek száz éveken át fogva tartották a lelket

¹ Csel. 5. r. 38. v.

² Csel. 5. r. 39. v.

szabad fejlődésében s melyek sok ideig elhomályosították a kereszténység lényegét, egyike a szentháromság dogmája vagy a háromság-tan. Hogy miben áll e tan, azt Simén Domokos a katolikus és protestáns egyházi dogma összevetéséből így határozza meg:

1. „Az Atya örök Isten.
2. A fiú örök Isten, de egyszersmind nemzett lény.
3. A szentlélek örök Isten, de a mely az Atyától és a fiútól is származott.
4. A szentlélek éppen olyan személy, mint az Atya vagy fiú.
5. E három személy együttvéve még sem három Isten, hanem csak egy; egy állatban, de három személyben“.¹

Vagy röviden a háromság-tan isten lényegének azt a tulajdonságát tanúsítja, „mely szerint egysége veszélyeztetése nélkül három személyt: Atyát, fiút és szentlelket foglal egybe“.² Mint minden a ker. egyházban kifejlett dogma a szentírásban keresi a maga gyökereit, úgy a háromság-tan is a biblia tekintélyére támaszkodik. Legfőképpen hivatkozik a keresztelési formulára³ és az I. Ján. 5. r. 7. v.-re. Ez alap bizonytalan voltát eléggé kimutatta az újabb bibliai kritika, midőn bebizonyította az elsőről, hogy az nem Jézustól származik, az utóbbiról pedig, hogy az egyike a biblián a jóhiszemű közönség félrevezetésére elkövetett esaló merényleteknek. Nincs is a bibliában semmi elfogadható alapja a szentháromság tanának, hanem van a niceai 325-iki zsinat határozatában, mely a Krisztus istenségét mondotta ki a 381-iki konstantinápolyi zsinat végzésében, mely a szent lelkét istenitette.

Hogy ez a dogma nem a szentíráson alapszik, hogy annak úgy ó-, mint új-testamentumi részével ellentétben áll, hogy sem Jézus, sem az apostolok tanításában fel nem található, hogy a józan ész felfogni és megmagyarázni nem tudja, hogy önmagában is ellentmondást tartalmaz s isten egységét is veszélyezteti: mindezeket Simén Domokos kézzelfoghatólag bebizonyította.⁴ Nekünk is úgy tetszik, hogy e tan megalkotói kikökkentették a kereszténységet a maga természetes fejlődésének útjából s az emberre való erőszakolásával vétkes merényletet követtek el, úgy a Krisztus szelleme, mint az emberi természet ellen. Ez erőszakoskodást semmi sem bizonyítja

¹ Szentháromság eredetének és kifejlődésének tört. 25. l.

² Zoványi J.: Theologiai ismeretek tára III. k. 275. lap.

³ Máté 28. r. 19. v.

⁴ L. idézett műve II, III, IV., V. f.

jobban, mint az, hogy bár volt az emberiség életében egy szomorú időszak, a midőn e tan uralkodott a lelkeken; de ettől eltekintve, minden korban voltak vagy egyesek, vagy testületek, a kik vagy melyek a tant megtagadták s annak ellene mondtak. Az ember lassankint mindennel megbarátkozik, a miben lelkének legkisebb rokonsága is van. A háromságtan teljesen idegen a lélekre nézve, mert azt több, mint 1500 éve folyton erőszakolják az emberiség lelkére, de az még sem vált közkincesé. Nem a hivek közérzülete és érte való hevülete tartotta fenn oly sok ideig, hanem a hatalom neve és tekintély ereje. Nem esoda, hogy az indián, ki a „nagy szellemet“ imádja, ostobasággal vádolta azt a keresztény tanítót, a ki azért ment hozzá, hogy a szentháromságot neki megtanítsa.¹ A mióta pedig az ember ura lett önmagának, a mióta lerázta magáról a tekintély jármát, azóta következetesen vesztí erejét és hatalmát s az emberiség közfigyelme mindinkább fordul az unitarismus felé. Ma már elmondhatjuk, hogy a kereszténység közhite² és az egyházi háromságtan teljes ellentétbe helyezkedtek egymással, bizonyságául annak, hogy az emberi szív és lélek talaja többé nem alkalmas egy ilyen erőszakolt és mesterkéltn tan ápolására. Mi a következőkben a közhítnak a háromságtan ellen tapasztalt megnyilatkozásait kívánjuk ismertetni annak igazolására, hogy valahányszor a lélek elég erős volt arra, hogy az egyházi dogmák tömkelegéből kiemelkedjék, mindig ellentétbe jött a háromság tanával.

A mint fennebb láttuk, a háromságtan egyfelől a niceai zsinat azon határozatán alapszik, melylyel az arianismust kárhoztatta s a Krisztus öröktől fogva való istenségét kimondotta. Azonban e határozat közel sem nyugtatta meg a kedélyeket s ha a Krisztus istenségét be is írta az egyházi dogmák sorozatába, de nem tudta bevésni a gondolkozó emberek lelkébe. A mint Neander mondja e zsinat határozatáról: „ez nem volt a kedélyeknek a természetes fejlődésből szabadon, belülről-kifelé létesült egyesülése, hanem azoknak, kik dogmatikai gondolkozásuknál fogva szétválva maradtak, kívülről mesterségesen erőszakolt egyesítése egy feltölt hitformula által, s melyet a különböző dogmatikai érdekek szerint különbözőleg magyaráztak“. Hogy ez a „feltölt hitformula“ mily kevésbé nyug-

¹ Channing: Vél. Művei II. k 77. l.

² Közhit alatt nem a hivek tömegének hitét akarjuk értetni, hanem az egyénnek, az egyházak dogmarendszerén felülemelkedő, s az egyes dogmáktól függetlenül alkotott vallásos meggyőződését.

tatta meg a lelkeket, azt Baur így jellemzi: „Mintha a niceai symbolum nem is lett volna, minduntalan új symbolumokat készítettek s bár ezek irányzata a niceaival világosan ellenkezett, de azért azt soha nem fejezték ki határozottan“.¹ E zsinat a maga kárhozzátásával nem hogy elnyomta volna az ariánismust, sőt szintén Baur megjegyzése szerint: „ez inkább csak azután lépett történelmi kifejlése stadiumába“.² Valóban úgy látszik, hogy a két párt tulajdonképpen harcza csak e zsinat után tör ki. Az arianismust annyira nem lehetett kiirtani a köztudatból, hogy már 356-ban Athanasziust, mint az ellenpárt fővezérét, fegyveresek rohanták meg a templomban, honnan csak futás által menekült meg. A következő évben pedig Sirmiumban egy olyan hitformula állítottatott össze, mely a bibliához ragaszkodva különösen hangoztatja „az egy mindenható Istenben és Atyában való hitet“, a kinek minden kétségen kívül „nagyobb a tisztelete, méltósága, dicsősége, fensége és már az Atya név által is nagyobb, mint a fiú.“ Ezen sirmiumi II-ik hitformula tünteti fel a niceai zsinat ellen megindult reakció eredményeit. Innen kezdve ismét változó szerencsével folyt a harc. Az ariánismusra végzetessé vált az, hogy hívei maguk közt is különböző pártokra szakadva egymást gyöngítették. Végül Theodozius császár 381-ben Konstantinápolyban zsinatot tartván, mely a niceai után tartott többi zsinatok fölött „egyetemes“ ezímet kapott, itt politikai okokból a niceai hitvallás megújítottatott s a háromság kiegészítése czéljából a szentlélek istenségével megtoldatott. Azonban még ez sem törölte ki az ariánismust a lelkekből, sőt a germán népek: góthok, vandalok, longobardok még sokáig ragaszkodtak hozzá.

Bár a konstantinápolyi egyetemes zsinat határozata következtében a háromságtan orthodox tanná lett, de még ezzel közel sem ment át a köztudatba. A kérdés újabb meg újabb formában még száz éveken át felszínre került s maguk az egyház gondolkozó tagjai is más értelmet tulajdonítottak neki s más következtetéseket vontak le belőle, mint a milyeneket az egyházi tekintély elfogadott és megengedett. Sokkal mélyebben be volt vésődve a lelkekbe a Krisztus ember-voltának a tudata, minthogy erről egy istenítő dogma kedvéért lemondhattak volna. A midőn tehát az egyház a maga tekintélyével ismételten megpecsételte a Krisztus istenségét, másfelől a köztudat megőrizte emberi természetét. Az egyházi tannak

¹ A ker. egyház a IV., V., VI. századokban. Ford. Kereszturi Sámuel. Budapest 1879. 62—63. l.

² U. o. 61 l.

és a keresztény köztudatnak ez ellentétes irányát úgy vélte összeegyeztethetőnek az egyház, hogy 451-ben Chalcedonban egy újabb symbolumot készített, a melyben kimondotta, hogy Jézusban *kettős* természet volt t. i. tökéletes isteni és emberi. „Valóságos isten és valóságos ember.“ „Egy lényegű velünk embersége szerint, egy lényegű az Atyával istensége szerint.“ Azonban ez a symbolum nem hogy megszüntette volna a viszályt, sőt éppen ez szülte a Krisztus személye felett folyt ama vitákat, melyek a kereszténység VI., VII. és VIII. száz évét csaknem egészen betöltik s a melyek monophysitismus, monotheletismus és adoptianismus néven ismeretesek az egyház történelmében. Hogy ezeknek a vitáknak tulajdonképeni hátterét a háromsági dogma alkotta, az leginkább a monophysita harcban domborodik ki, a melyben alexandriai Johannes Philoponus nyíltan kimondotta, hogy a mint a „Krisztus személyéről való tanban a két természetet csak két hypostasiának tarthatja, úgy a háromsági tanban is a három hypostasiának három személynek kell lenni.“ Sőt miután e szerint a Krisztustanban elfogadott kettős természet mint két külön személy úgy fogható fel, méltán volt a monophysita oppositionnak állandó jelszava a három egység helyett a négy egység.¹ Ezek a viták határozottan mutatják, hogy az egyház háromsági dogmájával annyira maga ellen zuditotta a kedélyeket s annyira kihívta a hívek gondolkozó részének jogos kritikáját, hogy azt csak újabb meg újabb zsinati határozatokkal s tilalmi rendeletekkel tudta ideig-óráig lecsillapítani. Másként nem is lehetett volna ezt a tant kézzel fogható ellenmondásaival fenntartani.

Mialatt az egyház erőszakos eszközökkel törekedett egysége megőrzésére, az alatt mind mélyebb és áthidalhatatlanabb úr támadt kelet és nyugat között. Végül 1054-ben külsőleg is megváltak egymástól. E szakadás közvetlen oka hatalmi érdekekben keresendő bár, de. dogmai különbség készítette elő. Már az áriusi vitából ismeretes, hogy Kelet még sokáig kitartott az arianismus mellett, annak zsinatilag történt kárhóztatása után is. Azóta a háromsági dogma, mint egy ék, úgy állott az egyház testében. Ugyanis a míg Nyugat szigoruan ragaszkodott az athanasiusi symbolumhoz, mely a háromság személyeit mindenben teljesen egyenlőknek tartja, addig Kelet az Atya főségét vallotta, a kitől nemzetett a fiú és származott

¹ Baur: i. m. 97 l.

a szentlélek, úgy hogy tulajdonképpen „az Atya az istenség főforrása.“ Ez pedig nincs távolabb az arianismustól, mint a nyugati orthodox tantól.

Nemcsak az egyház belsejében előidézett szakadáshoz, hanem a kereszténységnek külső ellenségével: a mohamedanizmussal szemben való gyöngítéséhez is hozzájárult a háromság dogmája. Hogy a mohamedanizmusban olyan veszélyes ellenfelet talált a kereszténység, a melylyel szemben sokszor tetetlenné bizonyult, ennek nem utolsó oka az is, hogy ez erőszakolt háromságos isten eszméjével nem tudta olyan mértékben hevíteni a lelkeket, mint amaz természetes monotheismusával. Azóta is hányszor és hányan vonták kétségbe a kereszténység tiszta igazságait ezért a tanért, a mely semmiképpen sem érdemelte meg azt a nagy buzgalmat és kitartást, melyet az egyház megteremtésében és fentartásában tanusított?!

A mint az egyház hosszas, kitartó küzdelem után hittartalmát megfelelő formákban végre kifejezve látta, a mint ezeket a hitformákat nagy tekintélyekkel megerősítette s tüzzel, vassal azoknak föltétlen uralmát biztosítottak gondolta: a dogmák rendszerének összeállítását s ezeknek észszerűsítését tette feladatává. E kettős feladat megoldására vállalkozott a középkorban a *scholasticismus*. Sikerült is neki a feladat egyik ága, a mennyiben a dogmák rendszerét mesterileg megépitette; de midőn az egyes dogmákat, nevezetesen pedig a háromságtant akarta igazolni az ész előtt, az egyházi tannal ellentétes következtetésekre jutott. A scholasticismusból két irány fejlődött ki, u. m. *nominalismus* és a *realismus*. Amannak, mely tagadja az általános fogalmak létezését, főképviselője Roscellinus. Midőn ő a nominalismus törvényét a háromság dogmájára alkalmazta, arra a végeredményre jött, hogy az Atya, a fiu és szentlélek három külön személy, a kiknek egysége csak pusztá szó; de a valóságban nem létezik. Ez pedig már nem az orthodox tan; hanem tritheismus. *Roscellinus* tanát 1092-ben a soissonszi zsinat kárhoztatta; de azért a nominalismust nem sikerült megsemmisíteni. Annyit azonban mégis elért, hogy a nominalismus kárhoztatásával a realismus lépett előtérbe, a melynek főképviselője *An elm* canterbury-i érsek. Szerinte már nem csak hogy vannak általános fogalmak, de ezek annyira lényegesek, hogy ezeket lehet „egyedül létezőknek és igazán valódiak“-nak tekinteni. A míg tehát a nominalizmusban az általános fogalmak vesznek el az egyes különálló dolgokban, addig itt megfordítva a különállókat nyeli el az általános.

Ez utóbbi alapon Anselm a szentháromságot a gondolkozó és a gondolat fogalmával akarta megfejteni, de ez csak úgy sikerült, hogy a háromság személyei teljesen elenyésznek az istenség általános fogalmában s úgy tűnnek föl, mint egy istennek különböző megjelenései. Ez pedig ismét nem az orthodox tan, hanem sabelianismus. Tehát ez a nagy dialectikus, a ki „Cur deus homo“ című művében a legképteleuebb dolgokat is kézzel foghatólag be tudott bizonyítani, a szentháromság megfejtésén hajótörést szenvedett. Végül Aquinói Tamás látva ezt az ok nélküli vergődést, a mi a helyett, hogy az egyházi tant erősítene, inkább gyöngíti azt, így nyilatkozott: „A természetes ész utján teljes lehetetlen a háromság személyeinek ismeretére eljutni, mert az ész csak a lényegegységet ismerheti meg s nem a személy háromságát s az ész ily irányú törekvése csak a hit rövidségére szolgál.“¹

Innen kezdve ez a dogma is a többivel együtt beleveszett az egyház útvesztő sötétségébe. A közhit belefáradt az egyház tekervényes útjainak követésébe. A dogma-rendszerrel párhuzamosan megépített hierarchia elfojtotta az érzelmet, megölte a gondolatot az emberben. Az ember üres géppé lett az egyház szolgálatában. Ha voltak is egyesek, ha alakultak is secták, a kik vagy a melyek tiltakoztak az egyházi élet nagymérvű elfajulása ellen, ez a tiltakozás a hittartalmat nem érintette, hanem az egyház külső szervezete s az erkölcsi élet ellen irányult.

Ez éjszaka bár hosszú volt, de nem tartott örökre. A reformatio végre meghozta a várva-várt virradatot. A száz éves bilincsek lehullottak az ember lelkéről. Ismét gondolkozni és ítélni kezdett. Igaz, hogy a reformatio kezdetben csak az egyház külsejének javítását, a hierarchia tulkapásainak megfékezését tűzte ki célul, de megnyitotta az utat az egyház belsejébe is. Az eddig sötét helyekre világosságot árasztott, melynek fényénél kitűntek visszásságai. Így került ismét felszínre a háromságtan s így indult meg ellene a közhitnek az az áradata, mely még ma is tart; de a mely nemsokára úgy el fogja sodorni, hogy csupán szomorú emléke marad meg az egyházak kánonikus könyveiben.

Már a reformatio korában tekintélyes svájcei és németországi tudósok mondtak ellene a háromságtannak s emeltek szót az Isten egysége mellett. Ilyenek voltak: Cellárius Márton, Capitó,

¹ Baur: A középkori ker. egyház. 215 l.

Campanus, Hetzer, Denck János, Dolet István. Majd Olaszországban egy társulat alakult, mely a háromságtant ész- és biblia-ellenesnek tartván, azt elvetette s az unitarismusnak lett terjesztője. E társulat nevezetesebb tagjai: A két Socinus és Blandrata György, kik hazájukból elüzetve, Lengyelországban terjesztették hitük igazságait, továbbá Servét Mihály, kit a „Szentháromság tévelygéseiről“ irt műve s az egy Istenben való hite miatt Genfben máglyán égettek meg.¹ És itt mellőzzük a közhitnek azt az erejét, mely az unitárius egyház megalapításában nyilvánult; mellőzzük az unitarizmus hódításait és elszánt küzdelmeit. Nehogy valaki azt mondhassa, hogy a mely érdek védte a háromságtant, ugyanaz gyámolította az unitarizmust is. Mi ezélunkhoz képest az unitárius egyházon kívül álló, kiválóbb férfiak háromságtan-ellenes nyilatkozataira szorítkoznak csupán.

Bár sem Kálvin, sem Zwingli egyénileg nem értett egyet a hagyományos háromságtannal, a mennyiben annak személyeit csak „isten tulajdonoknak“ tekintették, de azért azt minden kritika nélkül átvette mindkét protestáns egyház s még szigorubbán ragaszkodott hozzá, mint a katolikusok. Csupán Hollandiában az arminianus theologusok: Episcopius, Limborch, Curcelloeus váltak ki, a kik azt tanították, hogy „a fiu kisebb az Atyánál“, mi által az arianismushoz közeledtek.²

Az újabbkori *bölcsészek* közül legelőbb *Spinoza* birt azzal a bátorsággal, hogy bölesészetének rendszeréből az egyházi dogmákra is levonta a következményeket s azokat nyíltan ki is mondotta. Bár tényleg nem volt keresztény, de teljes volt a szó igaz értelmében vett keresztényi szellemmel. Egy beszélgetés alkalmával, mikor a Krisztusban való hitét kifejezte, így szólott: „A mi egyéb-iránt egyes egyházak amaz állítását illeti, hogy maga az Isten emberi mivoltot öltött volna, erre nézve határozottan megmondtam olvasóimnak, hogy nem értem, mit akarnak ezzel mondani, hogy nyíltan szóljak, nekem ez épp oly képtelenségnek tetszik, mintha azt mondanák, hogy a kör magára öltötte a négyyszög mivoltát.“³

Innen kezdve az újabbkori bölesészet mind inkább hozzájárult ahhoz, hogy az egyházi tekintélyhit, mely oly sok időn keresztül uralkodott a lelkeken, leromboltassék s az egyéniség és az emberi

¹ Ferencz József: Unitár. Kis Tükör. III. kiadás 11—12. l.

² Simén D.: Szentháromság eredete. 28 l.

³ Idézve dr. Kovács Ö.: Vallásbölesészet II. k. 131. l.-ről.

szabadság jogaiba visszahelyeztessék. Ez az irány teljes kifejezést nyert a XVII. és XVIII. százbeli *deismusban*, mely már teljesen lerázta magáról a hagyomány és tekintély békóit s ezektől teljesen függetlenül alkotta meg a maga u. n. „természeti vallását“. Ebben határozottan tagadta a szentháromságot, mint a melyet józan észszel utól nem lehet érni. Jézust nem úgy nézte, mint a testté lett istent, hanem mint a „keresztények törvényadóját“. Ez az irány Németországban *rationalismus*, majd pedig „*felvilágosultság*“ néven szerepelt. Hívei a szentháromságot úgy tekintették, mint a mely a pogány vallásból csúszott be a kereszténységbe s a szentírás helytelen értelmezésén alapszik. Leginkább kiemelkedik közülök *Lessing*, a ki már határozott különbséget tesz az egyházi tan és a Jézus vallása között. „Az elsőnek tárgya a Jézus személye, az utolsónak alanya maga Jézus“.¹ „Jézus igazi ember volt, soha sem szünt meg ember lenni“.² *Lessing*, bár nem volt hivatásos theologus, de azért a modern theologiai irány előharczosának tekinthető.

A legujabb kor bölesészei között kétségkívül legnagyobb *Kant*, a ki az egyházi hitformákat annyiban tartotta értékeseknek, a mennyiben valamely erkölcsi igazságot fejeznek ki, vagy legalább jelképeznek. A szentháromság hitezikkérről azt mondta, hogy az e tekintetben teljesen közönyös, „mint isten lényegére vonatkozó tétel — pedig — megfoghatatlan“.

Most már eljutottunk ahhoz a ponthoz, a honnan teljes lehetetlen nyomon kísérni a közhitnek a háromságtan elleni megnyilatkozásait. A modern theologia egy ezélt tüzött maga elébe: fölül emelkedni a hagyományos egyházi tételeken s azok mögött, vagy azok ellenére is, keresni a tiszta igazságot. E nagyszerű hivatásának tudatában kezébe vette a criticismus hatalmas fegyverét, melynek segítségével kikutatta a ker. dogmák forrását s mind kézzelfoghatóbban mutat rá azok eredetére. Egy áldott reformatio ez, a mely behatol az egyházi tan mélységébe, boncsoló késével megvizsgál mindeket s az igazság kiderítése érdekében nem retten vissza semmi nemű áldozattól. Ez a jótékony mozgalom, igen természetesen, bevonta vizsgálódása körébe a háromság dogmáját és különösen az egyházi Krisztustant is. E tekintetben olyan eredményeket mutatott föl, a melyek mind jobban igazolják a kereszténység unitarizmusát s az

¹ V. Ö. Harnack Adolf: „Evangelium és Krisztustan“. Ker. Magvető XXXVII. évf. 1. szám.

² Dr. Kovács Ö.: I. M. 171. 1.

unitárizmus kereszténységét. Bebizonyult azoknak a bibliai helyeknek tarthatatlansága, melyeken a háromságtan, mint alapon nyugodott. A Krisztus a dogmák burkolatából mindinkább kibontakozott, hogy a maga eredeti *történelmi* személyiségében jelenhessék meg a világ előtt.

A modern theologiai irány minden egyes bajnokát elő kellene sorolnunk, hogy a háromságtan és közhit ellentétét kimutathassuk. Mert ez irány hívei, ha még részben ragaszkodnak is a régi kifejezésekhez, de azokat részint bölesészeti, részint theosophiai magyarázatokkal igyekeznek megfoghatóvá tenni. Azonban sokan vannak, a kik egy lépéssel tovább haladva, teljesen az unitárizmus álláspontjára léptek. Ha az igazság ez ujkori bajnokait mind elő nem soroljuk is, de közülök néhányat meg kell említenünk.

Kétségkívül *Schleiermacher* rakta le a legujabb vallási és theologiai fejlődés alapjait. Ő szorosán megkülönbözteti a vallást annak egyik vagy másik nyilvánulási alakjától. A vallást felszabadítja úgy az erkölestan, mint a dogmatika egyes tételei alól s azt az emberi kedély és szív mélységébe helyezte vissza. Ő ugyan nem tud teljesen szabadulni a hagyományos dogmáktól, de azoknak egészen más értelmet tulajdonít, mint a milyent a szigorú orthodoxia megengedne. S hogy a háromságtanban nem látta a helyes keresztény hit kifejezését, az abból is világos, hogy hittana rendszerébe nem vette fel, hanem csak függelékében tárgyalja.

Legnagyobb mozgalmat az újabb theologia mezején *Strausz*-nak 1835-ben megjelent „Jézus élete“ című műve teremtette, melyben éles kritikájával egytől-egyig elsöpri azokat a mythosokat, melyek a Jézus életével kapcsolatosan a kereszténység első százéveiben kifejlődtek, hogy az eddigi dogmái Krisztus helyett, annál természetesebb képet nyújthasson a Názárethi Jézusról. „Die Christliche Glaubenslehre“ című művében pedig éles bírálat alá veszi a többi dogmákkal együtt a háromságtant is, a melyre nézve ahoz a végeredményhez jut, hogy azt hanyatlásából életre kelteni többé nem lehet.

J. H. Fichte, a spekulatív theismus híve, a háromságtanban a háromegységet úgy tekinti, mint egy „abszolút személy három mozzanatát“. Szerinte az egyházi háromságtan azt a „szörnyű paradoxont“ foglalja magában, hogy „egy történelmi személy Isten metaphysikai lényegébe vétetett fel s hogy a hívő emberiségben élő és működő szentlélek az immanens trias egyik személyévé téte-

tett”.¹ *Rothe* szerint szintén az Isten „absolut személy“, a kiben benne van ugyan a háromság, de nem az egyházi tan értelmében, mert „ép oly kevésbé lehet szó három isteni személyről, mint három isteni lényegről”.²

Hase dogmatikájában azt mondja a háromságtanról: „E tan eleitől fogva az unitarismus, három istenség és sabellianismus közt ingadozott. Az előzményeit mind a háromnak megtartotta, a következményeit pedig megtagadta az által, hogy ellenkezőt tanított”.³

Elősorolhatnók még az újabb szabad theologia valamennyi derék képviselőjét, a protestáns-egylet kiválóbb tagjait, a tübingeni iskola jeles munkásait, Jézus életének legújabb íróit: *Renan*, *Schenkel*, *Keim Tivadart*, a kik mindnyájan kiváló mértékben hozzájárultak, hogy az egyházi dogmák vastag burkolatából az evangéliumi igazság magva kiválasztassék s a theologiai láthatár tisztuljon. Azonban mindezeket mellőznünk kell s csupán a swájezi szabadelvű theologia bátor és tudós vezérére: *Lang* Henrikre hivatkozhatunk, a kiben e legújabb theologiai irány teljes kifejezésre jut s a ki az elért eredményeket leghűbben és igazabban tünteti fel. Ő nyíltan kimondotta, hogy a „Jézus nem a speculatio, hanem a követés tárgya“, hogy az egyház a hellén és alexandriai bölesészet segélyével olyan mesterséges háromsági dogmát képezett ki, a mely ellentmondással teljes s a melyen a theologiai tudomány rég túlalott.⁴

Az új időknék ez az áldott fuvallata elhatott hazánkba is, a hol legelőbb a protestáns-egylet megalakításában nyert kifejezést. Mennyi derék szabadelvű nyilatkozat hangzott el ez egyletben, a miért az orthodoxia féltékenysége „unitária propaganda“ névvel tisztelte meg. A szabad szellem e megnyilatkozásai közül csupán a *Szász Károlyéra* hivatkozunk ezuttal, mint a mely legtisztábban kifejezi a közhitet. „A theologusok számának megapadásáról“ 1874 okt. 26-án tartott kitünő felolvasásában, egyebek mellett, abban látja a theologusok apadásának okát, hogy a modern áramlat az egyházi hitet nagyon megváltoztatta s a papoktól mégis azt kívánja az egyház, hogy a régi hit szellemében prédikáljanak. Így a midőn a lelkész „... a szentháromság tanát hirdeti, kénytelen a szószzerinti

¹ Schwarz K.: Adalékok a legújabb theologia történetéhez. 479. l.

² Ugyanott 503. l.

³ Idézve *Simén D.*: Szentháromság tört. 30 l.

⁴ *Ker. Dogmatika.* 172. l.

értelmezés helyett allegorikai magyarázatokhoz nyulni, vagy üres és sekélyes szójátékokhoz folyamodni, ha nem akar nagy stentorral prédikálni olyasmit, a mit maga sem hiszen¹. A tudós püspök e nyilatkozatából önkényt következik, hogy a magyar prot. papság nem hiszi az orthodox háromságtant.

A midőn tehát a közhitnek föltartózhatlanul megindult áradata elsodorta a háromságtant, a világ figyelme mindinkább fordul az *unitarismus* felé s a régi ingó alapról erre helyezkedik át. Már a *berni* reform-egylet liturgiai bizottmánya a készitendő imákra nézve a következő, teljesen unitárius szellemű alapelveket fogadta el. „Határozott ragaszkodás a természetet és szellemet átható egy élő Istenhez, ellenben semmi, világon kívüli, okosság által el nem érhető háromegység, semmi imádása Krisztusnak, mint istennek s a szentléleknek, mint személynek“.² *De Liefde*, hollandi presbiterianus lelkész vallotta, hogy ott „1500 lelkész közül 1400 unitárius és socinianus“.³ Franciaországban Reville, ifj. Coquerel, Charruaud, Sabatier és a szabad protestantismus más jeles képviselői a mi szellemi rokonaink. Olaszországban Sharbano, a modenai egyetem tanára 1870-ben így ír: „Én unitárius vagyok, én csak egy istent hiszek. Én megvetem, mint bálványimádást, a szentháromság dogmáját és a Krisztus istenségét“. Signor Terenzió Mamiani szintén olasz bölcsező 1879-ben megjelent „Jövő vallása“ című művében magát unitáriusnak nevezi.⁴ Bracciforti tanár szintén egyike az unitarizmus ismert apostolainak. Hazánkban dr. Hatala Péter egyetemi tanár egyebek mellett a háromsági dogmával is ellentétbe jött, a miért szakított a r. kath. egyházzal, a melynek tagja volt s tényleg is unitáriussá lett. Méltán mondhatta dr. Johannes Keyenbühl 1896-ban megjelent s a zürichi egyetemen tartott előadásait magában foglaló művében: „A ker. hit unitárius, nem a zsidó, vagy a mohamedán monotheismus, hanem a ker. unitarismus értelmében, a mely a pogányság, zsidóság és a kereszténység igazságainak legfőbb vallásos synthesise“.⁵

Az emberi léleknek e fejlődése s az egyházi szűk korlátokon való fölülelmelkedése, a tudomány mellett, meglátszik az *irodalomban*

¹ A magyarországi prot.-egylet évkönyve. Szerk. Kovács Albert. Budapest, 1874. 89. l.

² Ker. Magvető. VI. k. 4. füzet.

³ Ker. Magvető. I. k. 237. lap.

⁴ Ker. Magvető. XIV. évf. 6. füzet.

⁵ Ker. Magvető. XXXII. évf. 3. füzet.

és *művészetben* is. Hogy többet ne említsünk, az első képviselőben ott van *Tolstoj* Lécó, a világhírű orosz író, a ki az orthodox egyház tanainak ellentmondott s teljesen unitárius alapra helyezkedett, a mint ez kitűnik „Az én hitvallásom“ ezimű művéből.¹ Ilyen irányban halad az újabbi festőművészet is, a mint ezt Kézdi-Kovács László kitűnő műkritikusunk, a Feszty Árpád legújabb Krisztus-képének méltatásában kifejti: „A bibliai testők ma már a Megváltó nagy tragoediájában az emberi érzéseket föléje helyezik a vallásos (?) érületnek. Ime: Feszty Krisztusában sem látjuk már a glóriát, a dicsfényt árasztó *istenembert*, csak azt a kegyetlen borzalmas tragoediát, melynek áldozata egy szent életű, nemes lelkű ember, a kit Jézus Krisztusnak neveztek s a kit barbár ember-társai keresztre feszítettek“.²

Nem régiben egy gondolkozó fiatal emberrel beszélgetve, feltűnt vallási szabadelvűségével. Arra a kérdésemre, hogy miféle vallású? Így felelt: „Görög-katholikusként vagyok keresztelve; de lelkileg unitárius vagyok“. E rövid válaszból látom körvonalozva a mai korban élő emberek gondolkozó részének vallási jellegét.

Mit bizonyítanak mindezek? Azt, hogy a történelem folyásának útjába állani s az emberiség fejlődését örökre föltartóztatni nem lehet. Azt, hogy az igazság a legvastagabb burkolatot is végre szétrepeszt s mint a kovász a tésztát, lassan észrevétlenül átjárja és megváltoztatja az emberiség lelkületét. Azért van nagy igazság ama paradoxonnak tetsző állításban, hogy több unitárius van a történelmi unitárius egyházon kívül, mint magában az egyházban.

¹ Ker. Magvető. XIX. évf. 6. füz.

² Pesti Hírlap. 1902. évi jan. 15-iki szám.

Tanár-beiktató ünnepélyen mondott megnyitó beszéd.¹

Tisztelt Közönség!

A mai napon, mely négy rendes tanárunk beiktatási ünnepe, biztató remények megnyugtató érzete tölt el, ama többszörös vesztesség után, mely főgymnasiumunk tanári karát az utóbbi időben érte.

Nagy Lajos, ki bő tudásával és sokoldalú tapasztalatával iskolánknak negyven évet meghaladó időn át hasznos szolgálatokat teljesített s a tanügy iránti érdeklődését és az ifjúság iránti szeretetét mindvégig megőrizte, nyugalomba vonulása óta is, a még mindig élénk szellemi erejét egyházunk javára szenteli s ezen az úton iskolánkkal is folytonos érintkezésben áll, de *Boros Sándort*, legszebb férfi korában, derült égből jött villámcsapás sújtotta le, mint a hogy az életerős sudar tölgyet derékon törí és *Perédy Józsefet* korai betegség intézetüinktől megválni kényszerítette. Iskolánk mindkettőt elveszítette, a nevelésügy nagy kárára, a melynek hivatott munkásai és lelkes, fáradhatlan apostolai voltak, s a melynek még sok és hasznos szolgálatot lettek volna hivatva teljesíteni.

Midőn e jók és jelesek eltávozásáról az őket megillető tisztelettel és kegyelettel megemlékezni ezen alkalommal kötelességemnek tartottam, örömemre szolgál kifejezést adhatni annak, hogy nyomdokaikba szép reményekre jogosító utódokat látunk lépni.

Pálffy Márton, *Hidegh Mihály* és *Lassel Gyula* már tevékeny részt vettek főgymnasiumunk nevelés ügyének intézésében.

Működésük alatt: tudásuknak, továbbképzésük iránti törekvésüknek, a nevelésügy iránti buzgóságuknak, lelkesedésüknek és az ifjúság iránti szeretetüknek annyi bizonyítékait szolgáltatták, hogy egyházi főhatóságunk teljes bizalommal és megnyugvással hívta meg őket a rendes tanári székre.

¹ A kolozsvári unitárius kollegiumban 1902. martius 8.

Dr. Káiss Ernő intézetünkben egészen új ember ugyan, de nem úgy a nevelés terén. Nem mint ismeretlen jött körünkbe. Kiváló képzettsége, a nevelésügy és irodalom terén elért szép sikerei, teljes biztosítékot nyújtottak arra, hogy megválasztatása intézetünkre nézve nyereség lesz. Eddigi rövid működése is már teljesen igazolta a hozzá fűzött nem kis reményeket.

Mind a négy új rendes tanárunk további tevékenysége iránt tehát teljes megnyugvással lehetünk, remélhetjük sikereiket, biztosak lehetünk hivatottságuk felől s örömmel üdvözölhetjük őket mai székfoglaló ünnepélyükön.

Hogy ezeket a jelen tanári beiktatás alkalmával egész meggyőződésemből kifejezhetem, nevelésügyi érdekből fontosnak tartom.

Mert ifjaink hazafias és vallásos érzületének, értelmi és jellemképzésének mértéke, az ifjúságnak az életre való helyes előkészítése, a tanári kar szellemi és erkölesi erejétől és irányától függ.

Fontos nevelésügyi érdek tehát az, hogy a tanár jól válasszassék meg, hogy a rendes katedrába csak oly jelölt léphessen, ki teljes elméleti képzettséggel bír, az addigi tanári gyakorlaton bevált és a szükséges egyéb kívánalmaknak is egészen megfelel.

Intézetünk fejlesztését és a nevelés sikerének biztosítását csak így érhetjük el. Ezek pedig fontos érdekeink.

Általánosan el van ismervé, hogy „a jó iskolák az állam és egyház alapjai“ s hogy „a középiskola fontos államfentartó érdekeket szolgál, mert az ifjúságot a jövő számára készíti elő“.

Az unitárius egyház elejétől fogva nemzeti és egyházi missziójának tekintette, hogy a kultúra szolgálatában álljon. Ezen elhivatását minden időben híven teljesítette és teljesíti.

Avagy nem ezt hirdeti-e már megnyílt új iskolánk, melyet „*Musis et virtutibus*“ jelszó alatt a magyar nemzeti művelődés ápolására s a magyar és székely unitárius ifjúság szellemi és erkölesi erejének fokozására, — a kultur-működésünket elismerő és méltányló magyar állam erkölesi és tetemes anyagi támogatása mellett emelünk, hogy hirdesse a jövő századoknak a lelkiismereti szabadság és a magyar kultúra előhaladását és diadalát.

Mert a művelődésnek mindig tovább kell haladni.

Tudni mindig többet kell. Habár meg vagyok győződve, hogy a klasszikus nyelvek tanítása tekintetében a szakértségek részéről több oldalról hangoztatott könnyítő és a jelenleginél mégis több eredményt biztosító reform, melynek első jele az írásbeli érettségi vizsgára

tervbe vett, latinról magyarra fordítás, utóvégre is kikerülhetlen lesz, — még sem lehet várni, hogy az ifjúság attól a sokat hangoztatott túlterheléstől, még a heti óraszámok kívánatos lejjebb szállítása esetén is, oly módon szabaduljon meg, hogy kevesebbet kelljen tanulnia.

Alkalmatossá kell tehát tenni arra, hogy feladatának úgy felhessen meg, hogy túlterhelést ne érezzen.

Erre nézve pedig szükséges erősíteni a testet, megfelelő mozgás, testedzőjátékok, torna, szorakozás és pihenés által s a mi az új iskolának e tekintetben feladatát képezi, egészséges jó levegőjű tantermek, lakszobák és fürdő nyújtása által, hogy a fárasztó szellemi munkát elbírhassa.

Edzeni kell az akarat és tetterőt, fokozni a kitartást és szorgalmat, hogy kötelességét mindenki, helyes időbeosztás mellett könnyen elvégezhesse.

A tanításban pedig meg kell mindjobban valósítani a gyakorlatias irányt, a tanításnak könnyű módját.

Ezeket átértő és átérző, — ezek szerint cselekedni tudó és akaró tanítókra van tehát szükségünk.

A jó tanító, maga a jó iskola.

Az óhajtott ezél elérésére szükséges tehát az olyan tanító:

a ki hivatottsággal és alapos készültséggel lép pályájára s azon örömmel és lelkesedéssel esüng;

a ki tárgyát szereti, abban magát folyton fejleszti s így tárgya iránti érdeklődését állandóan ébren tartja;

a ki a tankönyvet jól választja meg s abból nagy gonddal kiválogatja azt a mi lényeges, a mi a tárgy helyes megértéséhez szükséges, a mi a tanulók fejlettségi fokának s az osztály közép mértéke szerinti előhaladásának megfelel s tanítását ahhoz alkalmazza, a mire a tantervi útasítás is reá mutat.

A ki továbbá a megértetés legegyszerűbb, legkönnyebb módját alkalmazza s a hol csak lehet szemléltetés útján segít a megértést előmozdítani, gyakran használja a táblát, s a mennyiben rendelkezés alatt áll, a szertárat.

A ki tehát nem az emlékezés szükségtelen megterhelésére, hanem a tárgy teljes megértésére, az értelem és gondolkozás fejlesztésére fekteti a súlyt.

A ki nemesak tanít, hanem nevel is, figyelmet fordít kivétel nélkül mindenik tanítványára, a szórakozottakat, hanyagokat, gyen-

gőbbeket gyakrabban szólítja fel s meggyőződik, hogy a tanítottakat ezek is megértették, helyesen felfogták-e, — mert a tanítás csak így érheti el czélját.

A ki súlyt helyez a tanulók hazafias és vallásos érzületére, helyes és jó magaviseletére s gondos figyelmét erre is kiterjeszti, hogy *Beőthy Zsolt* szerint „ne legyen tanuló, a kivel a tanár egyénisége szerint kedvvel és teljes odaadással ne foglalkozzék.“

A ki végűl figyelemmel van a többi tanároknak az egymás támogatását igénylő közös munkájára s nem foglalja el saját tárgyával a tanulókat annyira, hogy az a többiek tevékenységének eredményét befolyásolja.

A ki magánéletében példaadó nemes egyszerűséggel s erkölcsös magatartásával tűnik ki s az elmondottak figyelemben tartásával, lelkes apostola a nevelésügynek, őszinte barátja az ifjuságnak s működése által el tudja érni, hogy tanítványai lelkesedéssel csüngenek előadásain, tisztelettel és szeretettel vegyék körül személyét s ezekhez képest az osztály nagy többsége a közép mértéket ne csak megközelítse, hanem azon felűl is emelkedjék.

Mert a mint ezt *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszterűnk is az országos közoktatási tanács 1898. május 25-én tartott összes ülésén kijelentette, én is úgy vagyok meggyőződve, hogy a jó tanítás valódi eredménye ennek az elérésében áll; hogy csak ez adhat a tanárnak teljes lelkiismereti megnyugvást arra nézve, hogy kötelességét híven végezte, hivatását sikeresen teljesítette és ez adja meg a szűlőknek is a meggyőződést, hogy gyermekeiket jó helyre adták, hivatott, gondos nevelők kezére bízták.

Csak így érheti el a főgymnasium azt a czélját, hogy az ifjakat az életre megfelelően előkészítse, hogy ezek fejlett gondolkozású, hazafias, vallásos és szilárd jellemű férfiakká váljanak s az élet viharai között megtudjanak állani.

Igen fontos lévén tehát a főgymnasium feladata, a tanár hivatása, — ezért tartom szerencsének, hogy az üresedésben volt állásokra már kipróbált és sikeresen működött kiváló fiatal tanerőket nyerhettűnk meg.

Pálfi Márton és *dr. Kiss Ernő* hivatása a magyar és latin nyelv és irodalom tanítása lesz.

Egyike a tanár legszebb feladatának.

Az ismeretek és tudományok egyes ágai között nincs ugyan fokozati különbség, mert a tudomány minden mívelője egyenrangú,

az ember tovább művelődésének, tovább képzésének, tökéletesedésének egyaránt fontos tényezője, de miután hazánkban a közép-oktatás süllypontja a nemzeti, a hazafias szellemű oktatásban van, — a magyar nyelv és irodalom s az ezzel karöltve járó s bele classicus elemet vegyítő latin nyelv és irodalom, — melyek kölcsönhatása a többi tárgyakra is kiterjed, — különös fontossággal bír.

Ezek alapvető tényezői az általános műveltség megadásának, a tudományos előkészítésnek.

A *magyar* nyelv alapos megismerése útján jut az ifjú azon képességhez, hogy egyes dolgokról szabatosan tudjon beszélni és írni; a magyar irodalom útján ismerkedik meg nagy nemzeti íróink gondolatvilágával, azokkal az eszmékkal, érzésekkel, melyek ezeknek korát uralták, lelkesítették; felkölti, erősíti a hazafias érzést s kiolthatatlanná teszi a hazaszeretetet.

A *latin* irodalom pedig megismertet az ó klasszikusok örökbeesű műveivel, azon általános nézetekkel, melyek az emberiséget vezették, cselekedetüket irányították s a melyek az ifjú szívét, lelkét felmelegítik, megnemesítik, a cselekvés vágyát felkeltik, a tetterőt fokozzák.

Hiddegh Mihály a természettant és mathesist fogja tanítani. Mind a kettőnek fontos szerepe van a szellem kifejlődésének előmozdításában.

A természettudományok a természeti jelenségek megfigyelésére és szabatosságra tanítanak; reá vezetnek az általános eszmékre és törvényekre, a dolgok tárgyilagossá felfogására, szélesbítik látó körünket s felkeltik bennünk az *igaz* szorgos kutatását, az anyagvilág törvényeinek fűrkészését.

A *mathesis* arra által és oktat, hogy az elmét egy meghatározott nyomon való haladásra s a bizonyítás tisztaságára szoktassuk; a figyelmet fegyelmezi, mert itt az ugrás nem lehetséges, itt nyomról-nyomra, lépésről-lépésre kell haladni, mert csak a már ismert alap-lépcsőn át lehet a felsőre jutni. Így tanuljuk meg gondolatainkat rendezni, figyelmünket bizonyos irányba lekötöni.

A reális tudományok a természet törvényeibe és jelenségeibe vezetnek be, az irodalomtörténeti tanulmányok pedig az ember és emberiség ismeretére tanítanak; — amazok az igaz, emezek a szép és jó körébe vezetnek; amazok a tárgyi jelenségek kutatása mellett elménkre, emezek lelkesítő példáikkal érzéseinkre is hatnak s felkeltik a szép és jó iránti hajlamot és a hazaszeretet érzelmét.

Ezért szükséges az életre való előkészítésben egymás mellett — mindkét irányban fejleszteni az ifjúságot, ezért vannak hivatva eme tudományok egymást kiegészíteni.

Hogy az ifjúság az óhajtott kifejlődést minden tekintetben elérhesse, — a fokozott szellemi munkát elbírhassa, — erre nézve a nélkülözhetetlen segítséget a torna és játék nyújtja.

Ezekben ifjaink helyes és megfelelő vezetése *Lassel Gyula* torna-tanár feladatát fogja képezni.

Azt mondja *Felméry Lajos*, hogy a játszótér az Isten adta, a torna-iskolát ember alkotá. A játék természetünk földjén termett s szívünk melegével táplálkozott, ellenben a torna idegen földről hozzánk került nagyon ifjú jövevény s általában áll az elv, hogy a gyermeknek, vagy ifjúnak akkor sikeres a testgyakorlása, ha őt mulattatja, — s hogy őt mulattassa, legyen játék-alakja.

Ezt látta be közoktatásügyi kormányunk is, midőn a játék délutánok tartását kötelezőleg elrendelte.

Ezt a elvet szaktudásával és leleményességével sikeresen oldja meg *Lassel Gyula* torna-tanár, a tornagyakorlatok rendjén is.

Ezek után kívánom székfoglaló tanár uraknak, hogy tanári működésükben vezesse Önöket a tudomány és az ifjúság iránti szeretet s az ernyedetlen kitartó munkásság; hevitse egyházunk és iskolánkhoz való őszinte ragaszkodás melege; neveljék az ifjakat az ismeretek megszerzésében, de elméjükkel egyenlő mértékben műveljék szívöket is, mert nekünk „romlatlan szívű“ nemzedékre van szükségünk.

Adjon Isten tanár uraknak ezekhez erőt és kitartást!

Kérem sziveskedjenek székfoglaló értekezésüket megtartani.*

FÉKETE GÁBOR,
isk. felügyelő gondnok.

* A székfoglaló értekezések közül következőleg közlünk hármát, egyet pedig a jövő füzetben. — *Szerk.*

A tornázás hatása a szellemre.

A tornázás legrövidebb meghatározása: az emberi testet fejlesztő, képző és épségben tartó, rendszeres testgyakorlat. Ámbar a tornatanítás első és legközelebbi célja a test fejlesztése, párhuzamosan együtt jár vele a szellem fejlődése is.

Azon összefüggésnél fogva, melyben a test és szellem egymáshoz állanak, nem képzelhető a testnek öntudatos működése a szellemre való hatás nélkül. A legtöbb esetben a szellemi haszon, mely a tornázásból ered, nem közvetlen, hanem bizonyos tekintetben mint a testi haladás következménye nyilvánul. Ennek dacára mégis félreismerhetetlenül kimutatható a szellemnek a tornázás által való nem csekély, közvetlen kifejlesztése is, a melyet e rövid értekezésben akarok kimutatni.

A látás érzéke a legnemesebb és ezen érzék által felfogott képzetek a szellem fejlesztésére a legbecsesebbek: épen ezért van a tornázásnak mélyre ható befolyása az iskolában, mivel a tornatanítás a szemléleten alapszik. Mielőtt a tanuló valamely gyakorlatot bemutathat, szükséges, hogy azt előbb lássa. Ha az ő felfogása a gyakorlat első megpillantására még homályos, kell, hogy új meg új szemlélés legyen segítségére: mert a szükséges magyarázatok, melyek a gyakorlatokat megelőzik, semmi esetre nem pótolják a gyakorlatok bemutatását. Ha a növendék a bemutatott gyakorlatoknak már teljes tudatában van, csak akkor elegendő egy adott parancs, hogy ő bizonyos mozgásokat azonnal véghez vihessen. Ezen nélkülözhetetlen bemutató elő- és után-tornázás által nyújt a tornatanítás számos alkalmat a szemlélésre, mi által azon képesség, mely a szemléletekről világos fogalmat ad, nagy mértékben fokozódik. Hogy az a szellemi haszon, mely ebből ered, nem épen jelentéktelen, a tornászati terén tett hosszú tapasztalatok bizonyítják.

A tornázásnál a szemlélet is oka annak, hogy olyan osztályokban, melyekben több jó tornász van, bizonyos idő alatt nagyobb eredmény érhető el. A törekvő tanulók szembeötlő szorgalmukkal magukkal ragadják a közönyös és hanyag tanulókat, mert a látható példa felébreszti utánzási képességüket. És ebből kimutatható a növendék felfogásának képessége. A tapasztalat arra tanít minket, hogy rendszerint a tehetségesebb tanulók a tornázásban is gyorsabb felfogásúak, mint a kevésbé tehetségesek és lassú gondolkodásúak. Könnyen folismerheti a tanító a szórakozott és hanyag

tanulót a tornagyakorlatok bemutatásánál. A gyakorlatok összetévesztései a növendékek szellemi állapotának látható jelei. Csak a legkritikább esetekben esalódhatik a figyelmes tanító tanítványainak megfigyelésénél.

Mivel a gyakorlatoknál a hibákat maguk a növendékek is azonnal észre veszik, a tornázás ezen sajátága a tanulókat önkéntelenül élénkebb figyelemre ösztönzi. Ez főképpen a felette érdekes szabad- és rendgyakorlatokra vonatkozik, a melyek egyszerre igénylik egy egész osztály figyelmét. Az említett gyakorlatoknál a figyelmetlenség eltitkolása teljesen ki van zárva, mert a szerzett benyomás azonnal átviendő látható tetté. A figyeléshez azonban a lélek teljes ébersége szükséges, mert a gyakorlat sikere a növendékek folytonos megfigyelésétől függ.

Az összes tornagyakorlatokat két irányban tárgyalhatjuk: először a hallottak és látottak felfogására és másodsor ennek reproductióira vonatkozólag. A tornaoktatásnál a szemlélést követi a gyakorlatok paranes utáni, azonnali végrehajtása; ennél fogva a növendéknek nem csak gyors gondolkodásra, hanem rövid elhatározásra is szüksége van, mert sok gyakorlatnál a dolog azon fordul meg, hogy egy határozott pillanatban a testnek ez vagy az a része bizonyos irányban, egy időhez kötött mozgást végezzen el.

A tornázás technikája — mint fentebb láttuk — megköveteli, hogy a tanulók a testnek egyes részeit vagy az egész testet bizonyos akadályokon keresztül tegyék; ez rendszerint a bátorság egy bizonyos fokát kívánja. Az akadály nagyobbításával a bátorság is oly mértékben kell hogy emelkedjék. A modern tornaszerek oly berendezéssel bírnak, hogy ilyen esetekben a lassankénti fokozás keresztül vihető.

A rendgyakorlatok a tornászat anyagának lényeges részét képezik. Ezeknél az egyén egy nagy egésznek tagja gyanánt szerepel és ennél fogva szükséges, hogy ezen gyakorlatoknál az egyén tornásztársaival törődjék, ezeket szemügyre vegye és hozzájuk alkalmazkodjék, mert az óhajtott siker biztossága ezt megköveteli. Minden mozdulatnál, minden lépésnél, fordulatanál és kanyarodásnál látható alakban szembe tűnik az egyénnek a csoporttal összefüggő, de alárendeltségi viszonya. Nem rejlik-e ebben a rendérzék fejlődésének egy hatalmas indító ereje? Nem hathatós képző eszköze ez az önző akarat megtörésének? Mert az akaratosságot épen nem sorolják a férfi erények közé.

Idővel minden egyénben az a meggyőződés kell hogy gyökeret verjen, hogy ha egy rendszeres egészet akarunk teremteni, az egyén akaratát a nagy összeségnek alá kell rendelni.

A tornázás közvetett szellemi haszna kimutatható az által is, hogy a tanulóban azon mértékben, melyben a test öntudatos erőbősége és ellentállási képessége a tornázás által növekszik, növekedni fog a személyes biztossági érzés is: mert minél jobban fejlődik az ügyesség, annál inkább meglesz a netalán veszélybe kerülő

növendékben a kellő higgadtság is annak elhárítására. Itt a nevelés terén egy oly jelenséggel állunk szemben, mely a népek életében mindig nagy szerepet játszott. A hegylakók, kiknek élete a természettel folytonos harezban áll; továbbá azon népek, melyeknek a vadászat a főfoglalkozása; azon népek, melyek a viszonyoknál fogva kénytelenek testöknek erejét minden órában próbára tenni; mind ezen népek tetterő, önállóság, bátorság és lélekjelenlét által előnyösen kiválnak olyan népekkel szemben, a melyek bizonyos kényelemben élhetnek.

A tornázás, noha első sorban a testre van jótékony befolyással, gyümölcsöző hatást gyakorol, a mint láttuk, a szellemi élet minden ágára. Az akarat erőssége az élet minden terén mutatkozni fog. A személyes bátorság, mely a test erejének és munkaképességének ismeretében találja biztos támaszát, a jellemnek is egy sajátos színezetet kölcsönöz. A rövid és gyors tett, mely a tornázás feltétele, az ember cselekedeteire is átszűrmazik.

Jótékony befolyással van továbbá a tornázás a kedélyhangulatra, annál inkább, mivel a tornázás közös társaságban történik. Mert ha a munkához jó kedv és vidám hangulat járul, annál vigabban és sikeresebben folyik a munka is. Ha van olyan gyógyyszer, mely az élet apró gondjait és boszuságait némiképp elhárítja vagy felejteti velünk, talán a legüdvösebbek és ennél fogva legajánlatosabbak egyike a tornázás, mely a természetnek az emberben való uralkodását támogatja és a káros szenvedélyek felébredését egyenesen kizárja. A tornázás által az ember eszközölheti egészségének fenntartását; ezzel fokozhatja erejét, ügyességét; szerezhethat bátorságot és kitartást. Sokan fáradságosnak mondják a tornázást, de mivel a testet nem erőlteti meg, inkább a játéknak édes testvére. A multságos megjegyzések, melyek egyik-másik tanuló roszul végzett gyakorlatait kísérik, vidám kedélyhangulatot keltenek.

Nagy fontosságú, hogy az iskolai tornázásnál a gondolkodásnak és a tevékenységnek egészen más mezeje van, mint a többi tantárgyaknál. És így a tanuló lelki állapotának javára van ez a váltokozás. Az egy vagy más irányban történő túltevékenység felingerli és kifárasztja az idegeket és innen származik az agy kimerülése.

Csak akkor van megfelelő eredmény a tevékenységben, hogyha a szellemi foglalkozás és testi munka egymást felváltják. Ebből átható, hogy a testgyakorlatok a lelki állapotnak mennyire kiegészítő részei.

Ha egy növendék a tornában bizonyos sikert elért, a megelégedés érzése hatja át és ez jó hatással van kedélyhangulatára; es hogyha csak perezekig tartana is ezen érzés, fáradtsága mellett is felüdül lelki állapota és elméje felfrissül.

A tornázás végre kifárasztja a testet és ez tudvalevőleg a nélkülözhetetlen jó alvásnak legjobb gyógyszere. A nyugodt alvás jó hatása pedig meglátszik az egyénnek mind szellemi életében, mind kedélyhangulatában. Az egészséges álom után pedig szellem és test

felfrissül és az ember jókedvűen fog mindennapi, sokszor fárasztó munkájához. Ezt a jó eredményt azonban nem valami csodaszer, hanem a rendszeres tornázás hozza létre.

Fentebb láttuk, hogy a rendszeres tornázás által az emberben kifejlődik a jellem erőssége, mely az élet legsúlyosabb viszontagságait is képes elviselni. Általában minden testmozgás, mely napról-napra fokozódik, a szellem és test megrendülését gátolja, mert minden mozgás az életerőt az izomrendszerben indítja tevékenységre és így megvonja azt az idegrendszertől és ez által azt nyugalomra kényszeríti. A fárasztó testmozgások által a mélyebb gondolkodás is megakad; szünetelnek a hevesebb érzelmek és ez által bekövetkezik az öntudatban a természetes rend és nyugalom.

Figyeljünk meg olyan embereket, kik testi tevékenységöknek rendkívül csekély mértékével elégednek meg! Mit tapasztalunk? Hogy ezek arczsine a rózsák között inkább a sárga rózsához közelít és az idegességnek minden külső jelét magukon viselik. Ha ezek azt kérdik tőlem, hogy mely mozgások lehetnek a legezélirányosabbak, melyek által a vér a test minden részében gyors futásnak indul és a legmesszebb menő zavarokat a lelki állapotban elhárítják, én csak azt mondhatom, hogy ezt legezélszerűbben eszközlik a rendszeres tornagyakorlatok sokoldalúságuknál és a test minden kis részére kiterjedő és azokat fentartó hathatóságuknál fogva. Mert a mozgások által hullámozásba ejtett vér és az ezáltal fokozott anyagcsere elriasztják a lehangoltságot, a roszkedvűséget és főképp a szeszélyeket.

Tehát egész biztonsággal állíthatjuk, hogy mindazokra — kiknek életét a tanulás nehézségei vagy foglalkozásuk gondjai megviselték — a tornahelyiségek rendszeren vidám kedélyessége üdítő hatással lesz.

Ime, ezek alapján igyekeztem feltüntetni, hogy a tornázásnak nem csekély befolyása van a szellemi életre és ennek fejlődésére. A tanulás és egy irányban való feszült figyelés a középiskolai növendékeknek idegrendszerét és fejlődésben levő testét könnyen megviseli; és a test gyengülésével bizonyára szellemi munkaképességek is hanyatlani fog. A rendszeres tornázás ezen káros jelenségeket van hivatva ellensúlyozni. A tornázás után az agy kipihenten és új erővel folytathatja működését a szellemi munkában; és így bátran mondhatjuk, hogy a tornázás a testre és szellemre való igaz jótékony befolyásánál fogva az iskolai nevelés lényeges részét teszi. Már az iskola az élet iskolájává lesz, ha a tornázást az iskolában rendszeresen és szakértően tanulják.

A tornázás legújabb rohamos fejlődésével azt is remélhetjük, hogy az ideges embereknek az a megdöbbentő nagy perzentje — a melyről egy közelebbi nyilvános felolvasásában Dr. Nyiredy Géza tanár úr oly sötét képet rajzolt — oly kevésre fog leszállani, hogy ezt a statisztika sem lesz képes többé perzentekben kimutatni.

A természettan módszere.

A természettan az élettelen természetben előforduló tünemények lefolyásával és kapcsolatával foglalkozó tudomány. Kiindulás pontja a tapasztalás, tapasztalás mindarról, a mi a természetben történik. Tapasztalathoz a tüneményeknek pontos, rendszeres és részletes megfigyelése útján jutunk. E megfigyelésnek a tünemény egész lefolyására és minden oly körülményre, melyektől e lefolyás függ, ki kell terjeszkednie. A természetnek egyszerű szemlélése sohasem nyújt valamely tünemény lefolyásáról tökéletesen pontos ismeretet. Ha csak rövid ideig nézzük a csillagos eget, úgy látszik, mintha a csillagok mindnyájan helyben maradnának. Ha azonban hosszabb időn át szemléljük az égboltozatot, meggyőződünk, hogy a bolygók az állócsillagokhoz képest helyzetüket idő multával, látszólag nagyon szabálytalan módon megváltoztatják, azaz mozognak. A bolygók mozgásának folytonos és pontos megfigyelése útján szerezhethetünk csak tudomást arról, hogy azok a földdel együtt a nap körül megközelítőleg kör alakú pályán mozognak.

A természeti tüneményeknek teljes ismeretére és alapos megértésére azonban csak kevés esetben elégséges a pusztá megfigyelés. A tünemény lefolyása a legtöbbször nem oly egyszerű és áttekinthető, hogy annak minden részletét a pusztá megfigyeléssel megismerhetnők. Ha pl. egy darab kő bizonyos magasságból a föld felé esik, pontosabb megfigyeléssel megtudjuk, hogy a kő esése mindig gyorsabb és gyorsabb lesz; de a megfutott utat nem tudjuk összehasonlítani az esés időtartamával, azaz nem vagyunk képesek eldönteni, hogyan növekszik a kő gyorsasága.

Ezért a megfigyelés mellett a kísérlethez kell folyamodnunk, melynek segítségével a kérdéses tüneményeket oly körülmények közt figyelhetjük meg, a melyeket minden más tekintetben tökéletesen ismerünk, és így azoknak természetét illetőleg könnyebben és biztosabban juthatunk valamely határozott véleményre. A kísérlet kérdés, melyet a természethez intézünk. A kísérletezés mestersége abban áll, hogy a természeti tünemények lefolyását megfigyelhetővé tegyük. Pl. hogy a szabadesés törvényét kitanulhassuk, oly körülmények között kell a testeket leejtenünk, mely körülmények a mozgást annyira meglassítják, hogy a megfutott utat az idővel összehasonlíthatjuk.

A kísérlet nemcsak a természeti tünemények lefolyásának pontosabb ismeretére tanít, hanem még új tünemények, új természeti erők megismerésére is vezet, a mennyiben a testeket oly kapcsolatba hozza egymással, hogy a bennük szun.yadó erők tevékenységre ébrednek. Ismereteink legnagyobb részét a természeti tüneményekről csak kísérletezés útján szereztük. Ezért oly fontos a természeti tünemények törvényeinek kutatásánál a kísérletezés.

Megfigyelés és kísérlet tanít a természeti tünemények megismerésére. Megfigyelés és kísérlet szolgáltatja az adatokat, melyekből az emberi értelem kombináló képessége leszarmasztja azokat a törvényeket, melyek a természeti tüneményekben az okot az okozattal összekapcsolják. A törvényeket, melyek kimondják, hogyan függ egy tünemény azoktól a körülményektől, a melyek között van. Miképp juthatni ily törvényhez, arról egy példa legjobban felvilágosít. Ha a fénysugár, útjában síma felületre ér, arról mindig visszaverődik. Kísérletek mutatják, hogy a visszavert sugár iránya különböző a fölületre eső sugár iránya szerint. Itt tehát a ráeső sugár iránya az ok, a visszavert sugár iránya az okozat. A fényvisszaverődés törvényének ennél fogva általánosságban ki kell mondania, hogy miképpen függ a visszavert sugár iránya a ráeső sugár irányától? Ezt a törvényt megtaláljuk, ha egy sor kísérletnél a ráeső sugár irányát változtatjuk, azután a visszavert sugár irányát minden egyes esetben meghatározzuk és az összetartozó irányokat egymással összehasonlítjuk. Ha mindkét sugár irányát a fölület azon pontbeli normálisától számítjuk, a mely pontban a ráeső sugár a fölületet éri, akkor először is azt találjuk, hogy a visszavert sugár mindig abban a síkban van, melyet a ráeső sugár és a normális meghatároz, továbbá, hogy e síkban azok a szögek, melyeket a ráeső és visszavert sugár a normálissal képeznek, egymással mindig egyenlők. Minthogy kísérlet alkalmával a ráesés és visszaverődés szöge között mindig ezt az összefüggést találjuk, azért ki mondhatjuk a törvényt: „A visszaverődés szöge egyenlő a ráesés szögével és a visszavert sugár egy síkba esik a ráeső sugárral és a normálissal“.

E törvényhez hasonlóan lehet megállapítani minden más természeti törvényt. A tüneményt feltételező mennyiségek között mindig matematikai vonatkozás van. Azért minden természeti törvényt egyenlettel fejezhetni ki.

A természeti törvények e szerint egyes tények sorozatának általános kifejezései. Jelentésük azonban még sokkal tágabb. Nemcsak azon tényeket fejezik ki, melyeket megállapításukra felhasználunk, hanem mindazon tüneményeket magukban foglalják, melyek e tényekből következnek. Ha pl mértanilag határozott alakú, különben tetszőleges tükörre bizonyos távolságban felállított fényforrásról sugarak esnek, akkor a visszaverődési törvény alapján kísérlet nélkül is képesek vagyunk a mértan segítségével a visszavert sugár irányát meghatározni. Miként ebből a törvényből, éppen úgy vezet-

hetünk le minden más törvényből mennyiségáni úton új tétéleket, mint folyományokat. Csak mennyiségáni képletbe kell foglalni a törvényeket és aztán ezeket kiindulási pontul véve, belőlük számítás útján a következményeket levonni.

Látnivaló, mily fontos szerepet játszik a mennyiségáni természetan kifejtésében. Ugyanoly jelentős gú, mint a megfigyelés és a kísérlet.

Ha egy természeti törvényből mennyiségáni úton a tüneményeknek bizonyos sorozatát levezettük, akkor, hogy ezeket a tüneményeket és törvényüket megismerhessük, nincs szükség többé a megfigyelésre és kísérletre, sőt csupán mennyiségáni deductio útján nyerjük ezeket a törvényeket és a kísérletek még csak annak ellenőrzésére szolgálak, vajjon a deductioal nem tévedtünk-e? A deductio a tapasztalás mellett a legbiztosabb út, melyen a természetan előre halad. Ha valamely tüneményesoport alaptörvényeit a tapasztalásból megismertük, akkor e törvényekből a csoportba tartozó minden tüneményt leszármaztathatunk. Minthogy e levezetésnél az egy csoportba tartozó valamennyi tüneménynek a belső összefüggését megismerjük, azért a természetan ezéjának az alaptétélek felállítását és azokból az együvé tartozó tünemények egész körének levezetését tekinthetjük.

A természettörvény a tünemény lefolyását írja le csupán, de az okokról semmiféle felvilágosítást nem ad. A természetan feladata azzal még nincs megoldva, hogy a tünemények szabályszerű lefolyását ismerjük, hanem a tüneményeknek még magyarázatát is kell adnunk, azaz ki kell kutatnunk a tünemények sajátyszerű lefolyásának okait. Minthogy pedig a tüneményt az őt létesítő ok feltételezi, azért a tünemény sajátyszerű lefolyásának oka, oka egyzersmind a tüneménynek is. Bizonyos változás okát a természetben erőnek nevezük. Innen az okok keresésén az erők keresését értjük.

A természettannak azonban éppen az utóbbi feladata a legnehezebb, mert a természeti erőket magukat sohasem figyelhetjük meg directe, hanem csak hatásaikból vesszük észre őket. Hogy tehát a természeti erőkről valamit mondhassunk, a hatásokból kell az okokra következtetnünk. Ez a következtetés azonban mindig oly nagy bizonytalansággal jár, hogy a ható természeti erőkről sohasem nyerhetünk oly bizonyosságot, mint a minőt azon törvényekről szerzhetünk, melyeket a természeti tünemények követnek. Ugyanis egy és ugyanaz a tünemény — ezt már a mindennapi tapasztalás is igazolja — nagyon különböző okokból jöhet létre, és ezen lehetséges okok közül kell nekünk egyet következtetés útján kiválasztanunk; de semmi sem kezeskedik arról, hogy a lehetséges okok közül éppen az igazit választottuk.

Ez okból a természeti erőkről, mint a tünemények okairól, nem alkothatunk semmi biztos következtetést, hanem csak feltevéseket, hypothesiseket, melyek többé-kevésbbé valószínűek azon elővigyázatosság szerint, melylyel megválasztásuknál eljárunk, és azon természeti tünemények sokasága szerint, melyeket a megválasztásnál

tekintetbe veszünk és a melyek azután, mint szükségképpeni következmények, e hypothesisból folynak. Míg kevés, ugyanazon körbe tartozó tüneményt veszünk tekintetbe, mindig úgy találjuk, hogy azokat több hypothesis egyformán jól megmagyarázza; de minél messzebbre terjed ismeretünk bizonyos körben, annál inkább kevesbedik a lehetséges hypothesisok száma, míg végre csak egy hypothesis marad fenn, melyből minden kísérletileg és deductive talált törvényt levezethetni, és a mely maga új tények felfedezésére vezet. Ez a hypothesis azután a legvalószínűbb.

Ilyen hypothesis a fénytán alapjál jelenleg felvett rezgési elmélet. Mióta feltételezték, hogy a fény oka az aether (hypothetikus anyag) rezgő mozgása, azóta a fénytünemények törvényei mind ezen föltevés szükségképpeni következményei, és ezzel a fénytán elérte a tökéletességnek azt a fokát, melyen a megfigyelés és a kísérlet inkább csak az elmélet következményeinek igazolására szolgálnak, a helyett, hogy eszközök volnának a tünemények törvényeinek felfedezésére.

Ily hypothesis legközelebről az egynemű tünemények különböző csoportjaira nézve találhatunk, és ezt jónak kell tartanunk, ha segítségével a csoportba tartozó minden tüneményt megmagyarázhatunk, azaz ha a csoportba tartozó minden egyes tünemény e hypothesisnek szükségképpeni következménye. A természetről való ismereteink előhaladásával azonban arra az eredményre jutunk, hogy az egynemű tünemények azon csoportjai, melyek látszólag egymástól egészen különböznek, mint a mozgás-, fény- vagy hőtünemények, egymással a legbensőbb összefüggésben vannak. Ezért ha egy meghatározott tüneménycsoport megmagyarázása czéljából hypothesis akarunk felállítani, előbb gondosan meg kell vizsgálnunk, nincse-e a már meglévő hypothesisok között olyan, melyből a kérdéses tüneménycsoportot is meglehetne fejteni? Éppen ezen megfontolással kevesbítette az újabb természettan a régi kutatóktól felvett természeti erők számát és mindinkább törekszik arra, hogy a legkülönbélebb tüneményeket egy-ugyanazon alapelve, a mozgásra vezesse vissza, és a korábban felvett oly sokféle erők helyébe csak egyet helyettesítsen, azt az erőt, mely az anyagot mozgatni képes, a mely az anyag egyes részeinek vonzásában és taszításában nyilvánul.

De, ha sikerül is valaha a tüneményeket mind egy okra, az anyaggal együttjáró és azért változatlan erőre visszavezetni, azért még sem szabad feledni, hogy ez csak hypothesis, melyre a természeti tünemények magyarázatát alapítjuk, mely kétségtelenül a legvalószínűbb, melyne azonban bizonyosságot csak akkor szabad tulajdonítanunk, ha sikerül annak kimutatása, hogy a természeti erőknek így felvett oka az egyedül lehetséges ok. Ha azután bizonyulna, hogy — Helmholtz mondásaként — a természetről való fel fogásunknak ez a szükségképpeni formája, akkor objektív igazságot tulajdoníthatnánk neki. És ez képezi a természettan végezeljait.

Vörösmarty és Vergilius.*

Az az iskola, melyet V. végzett, teljesen klasszikus volt. Latinul tanultak, latin írókat olvastak. Ma már nem esik meg, — legfőlebb nagy ritkán — akkor általában úgy volt, hogy az életbe lépő diák a latin nyelv tudásán kívül a latin írók szeretetét is magával vitte az iskolából. Cicero, Vergilius, Horatius meg Ovidius kedvelt olvasmányai maradtak azontúl is.

V. sem volt kivétel és fejledező tehetségét egyaránt a klasszikus irányban vezették magyar olvasmányai és a környezet is, melybe került. „A hatodik iskolában . . . olvastam Baróti *Aeneis*-ét, Rajns *Eclogáit* s Virág Horatiusi leveleit és némely ódáit“ írja maga életrajzi följegyzéseiben. Tolnai barátai, Klivényi, Teslér, Egyed, főképpen Egyed Antal, Ovidius fordítója, szintén szeretői voltak a klasszikus költőknek. Itt olvasta Homeroszt is.

Természetes tehát, hogy első mesterei a klasszikus írók voltak. Nem ezek tették költővé, lelkében égett már az isteni tűz; de ezek tették epikussá, főképpen Vergilius. Vörösmartynak ő volt igazi mestere nagy művével, az *Aeneisszel*. Miért nem Homeros, minden epikus örök mintája, mestere? Könnyű okát adnunk. Irodalmunk 18.-dik századvégi föllendülése a francia, a latin és a német irodalom mintáin történt. A francia irodalom bágyadt klasszicizmusával drámaíróinkra épp úgy hatott, mint epikusainkra. Voltaire Henriadeja volt a példakép az *Aeneisszel* együtt. Mindkettőnek volt elég jó fordítása; amaz Péczely Józseftől, emez Baróti Szabó Dávidtól. Lessingnek Homerosért vívott küzdelme még nem hatott el hozzánk; csak némi hullámozása volt még érezhető s az *Ilias* fordítására csak kísérletek történtek. V. is az *Aeneis* ismeretét vitte magával az iskolából s Baróti fordítását bizonyosan olvasgatta azután is.

Homeros tehát, a mester, helyet adott Vergiliusnak, a tanítványnak, hogy vezesse a kezdőt, kit azonban hatalmas tehetsége csaknem egészen a maga szárnyain ragadott a dicsőség felé. De azért Homerosra is rá ismerünk mindjárt az ifjúkori kísérletekben. Így *A hűség diadalmá*-ban e helyek egészen homerosziak:

* *Vörösmarty mesterei* címen bemutatott székfoglaló értekezésem első fejezete.

Monda, s reá mosolyog kiderült arczával az ég is.

Arszlán, messze zajos tengernek vad fia, a ki
A rohanó szeleket szilajabb rohanással előződ.

Ilyen a *Salamon* e helye is

Mint egy hadisten lép ki sátorából,
Vas vállait, mint sziklát, hab felett
Látom kitűnni. s széles táborán
Magas csillagként végig néz szeme.

Talán az ilyen helyek készítették Teslért, hogy ezt a tanácsot adja barátjának: „Különösen pedig görög mythológiát ne adj hőseidnek, mint „a fellelgyűjtő“ Iászlónak, vagy kinek százába“. (Levele V.-hoz 1823. márcz. 1.) Nem is igen akadunk ilyen mythologiai kifejezésekre, hasonlatokra Vörösmartynál. Sőt tudjuk, hogy *A juhász és bojtár* cz. versét még Kisfaludy Károly felszólítására sem görögösítette el. (Kisfaludy K. levele V.-hoz 1823. márcz. 19.)

Később azonban jobban megismerte V. Homerost. A *Két szomszédváron* már teljesebben érzik hatása. Az epikai előadás tárgyiassága, a kifejezések megrendítő ereje és plasztikus volta épp úgy erre vallanak, mint a mű alapgondolata is, mely a bosszú kérlelhetetlen, végzetes erejét tünteti föl, miként az *Ilias* is. Homerosi vonás az is, hogy a királyi hirlő szószerint megismétli a bajvívás föltételeit, s a mesterre vallanak az ily kifejezések is: *szárnyas öröm*, (I.), *lélekadó bor*, (II.), *csillagsátoros éjfé*l (IV.) stb.

Az epikus Vörösmartynak azonban — mint már említettem — Vergilius volt igazi mestere. A *Magyarvárt* és a *Tündérvölgyet* kivéve összes eposzain érzik a latin költő hatása; de legteljesebben érzik mégis a *Zalán futásán*.

Már régebben igyekeztem kimutatni,* hogy V.-t egyéb hatásokon kívül első sorban az *Aeneis* vezette arra, hogy a honfoglalás költője legyen. Midőn pedig tárgya kidolgozására került a sor, ismét csak Vergiliushoz fordult.

Aeneas is hazát alapít. Hosszú vándorlás után jut el az istenek rendelte földre és nagy harezokat vív, mígnem ezélt ér. Ime a példa, mely kínálva-kínálkozik az akkor még ifjú, tapogatózó költőnek Anonymusból és Horvát István tanításaiból ismerte már tárgyát részletesen, tudta milyen vándorláson mentek át őseink, míg az ígért földre jutottak, tudta, milyen harezokat vívtak úgy szólván minden rögéért. Művészi ösztöne azonban megsúgta neki, hogy ha mindezt elmondja, alig tesz egyebet, mint szolgamódon átírja az Aeneist. Valami nyugvópontot sem keresett, hogy tárgyát *in mediis res* kezdve az előbb történeteket később szője bele. Lemondott az Aeneis művészi szerkezetéről is. Hanem kikereste a sok harezból

* I. A *Zalán futása és a Székelyek Erdélyben* cz. értekezésemet *Egyet. Phil. Közl.* XXIV. 274—292.

azt, mely a döntő volt, ezt tette műve középső pontjává, e köré csoportosította az eseményeket, vagyis kibontotta költői tehetsége szárnyait és a maga módján, mesterétől függetlenül, szerkesztette meg művét.

Igy vált V. eredetivé. A mester újmutatását elfogadja, de azután a maga útján halad.

Az *Aeneis* tanította meg arra is, hogy a *mirab le epicum* mennyire emeli a művet, mennyivel költőibbé teszi, mint a Voltaire-féle hideg allegorizálás. Művébe szövi tehát a csodást ő is. De nem a görög meg a latin istenek urai nála a mennynek, hanem megteremti az ős magyar mithológiát, melyet a tudomány igyekezett kideríteni, — de maig sem tudott — s Aranyosrákosi Székely Sándor *Haddurjából* megalkotja a magyarok istenét, Hadúr.

Többet tanult már mesterétől az epikai stílust illetően. Az elbeszélés lassú, kényelmes menete és tárgyiassága, a leírások szeretete, a harezok kiszínezése, a festői hasonlatok, meg az elmaradhatatlan invokáció, propozíció, seregelszámlálás, e stílus jellemzői. Mindezt eltanulta V. is, csak hogy itt megint áttörte a hagyományok szent korlátait. Lassan, kényelmesen folyik az ő elbeszélése is, elég tárgyias is; azonban hazafi bánatban égő és boldogtalan szerelmében reménytelen lelke át meg átesillan a dicsőséges tettek elbeszélésén. Művét sem kezdi invokációval, bizony nem zavarja ő egyetlen műzsa nyugodalmát sem, propozíciója azonban gyönyörűen van beleolvastva a remek előhangba. De mint Vergilius, az esemény jelentős mozzanatai előtt ő is szentel egy-egy sóhajtást, hogy nagyobb erővel zendüljön meg lantja. Így tesz Vergilius Aeneasnak az alvilágba szállása előtt (VI.), a seregelszámlálás előtt (VII, X.) Latium ostroma és a hajók égésének megakadályozása előtt (IX.) és a nagy harcz közben (XII.) V. is szó közbe invokációt, de egyszer sem a műzsákhoz, mikor Hajnáról kezd énekelni (I), mikor Csorna éjjeli harezába fog (V.) és mikor Hadúr és Ármány nagy harezát kezdi elbeszélni (VIII.). A mint látjuk, korántsem oly sűrűn teszi ezt, mint példaképe. Már az enumeratiókban jobban követi mesterét: nemcsak elszámlálja a hősokeket, hanem jellemzi, rajzolja őket és szívesen kitér a kedvökért, hogy egy kis epizódban őseikről, vagy multjukról mondhasson el egyet-mást. Mindezt azonban szinesebben és élénkebben teszi, mint mestere, ki különösen Aeneas segítőhadait igen bágyadtan számlálja el (X, 167—214.).

Ugyancsak Vergilius nyomán jár a harezok elmondásában is. Mindketten a személyes bátorságot emelik ki és mindketten érzetik, hogy hőseik korában a kimagasló egyének vitézségén és erején fordult meg a népek sorsa. Így is kellett ennek lennie az eposzok világában. Az is közös vonásuk, hogy a hősök, mielőtt küzdelemhez fogúának, elbeszélgetnek egymással őseikről, eddig való vitézkedésikről, dicsérik, vagy korholják egymást. Az is megessik, hogy elsiratják egymást, vagy előre megmondják ellenfelük vesztét is.

Ezekben látjuk leginkább a mester hatását. De hisz ez mind

így van Homerosnál is, mondhatja valaki. És igazán is mondja. Mert mindez az eposz tiszteletes hagyománya. Homeros taposta ki először ez útat, melyen azután Vergilius és utána a világ nagy epikusai, Vörösmarty is, haladtak. Azonban V. mindezt nem Homerostól leste el, hanem Vergiliustól tanulta. A Zrínyiász is telve van homeroszi nyomokkal, de Zrínyi is Vergilius közvetítésével alkalmazta ezeket, mint V. is. Minden külső ok erre utal bennünket. De belső okaink is vannak: az Aeneist és a Zalán futását, sőt V. egyéb epikai műveit is sok megegyező szál fűzi még egymáshoz.

Az alakok nagy sokaságában, kiket Verg. is, V. is szívre hoz, könnyű volna egyes hasonlatos vonásokra találunk; de ezekben a helyzetek és állapotok azonos volta könnyen magyarázza a képzetek azonosságát. Így Hadurban Jupiter és Mars vonására ismerünk, Ármány alakjában megvan a Harpyák egy vonása (Aen. III, 225. *subitae horrifico lapsu de montibus adsunt Harpyae*; Zal. fut. II, 262—3. most pedig ott nem lévén nyugta, morogva és bömbölve hagyá Volgán túli lakását).

Aeneas és Árpád, a főhősök, bizonyára messze állanak egymástól, habár délczeg, erős, vitéz és jámbor is mindkettejük. De az Aeneis első részének hőse inkább csak szép, — s alig egyéb; míg Árpád mindenkor méltóságos és valóban egy hős nép hős vezére. Más a fegyverzetük is; csak mintha a pajzsuk volna némi rokonságban egymással. Az eposzi hősök közül Achillesé a legremekebb pajzs és Homerosé a legművészi leírás. Ő tette divattá azután a pajzsok leírását. E divatnak hódolt Verg. is, de messze elmaradt Homeros esodás művészete mögött, ki nem leírja a pajzsot, hanem elének állítja a hogyan Hephaisthos készítette. Verg. a kész pajzsot állítja szemlére Aeneas elé és úgy írja le esodás veretét (Aen. VIII, 626—731.) V. is a kész pajzsot írja le (Zal. fut. VII, 28—56.) a mint Árpád karján viseli. Tehát egészen Verg. módján jár el, csak az a különbség, hogy Aeneas pajzsán a jövődől képei vannak kiverve, Árpádné pedig a múlté: Álmos táborá Kiónál, Hadisten kardja, a világrendítő Etele, — s rajta van még Hadúrnak a nagy eget befogó iszonyító termete.

Harezaikban is van egy hasonló vonás: Aeneas ellenfele, Turnus, egy nagy követ ragad végső szorultságában s azt sújtja reá. (Aen. XII, 896—907.) Így tesz Alkes is Árpáddal szemben (VII, 774—81.). Turnusnak és Alkesnek helyzete egészen megfelelő egymásnak; s bizonyosnak vehetjük, hogy V. gondolt az Aeneis e helyére. De azt is látjuk, hogy képzelete erősebben működött, mint mesteréé. Verg. — egészen laposan — ezt mondja a kőről:

Saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.

V. pedig ezt:

fölfoga végső
Oltalmúl egy kő darabot, mely földbe merülten
Álla, holott tetején sok századok árnya borongott.

A kő egyébként még egy párszor ismétlődik mindkét költőnél.

(Aen. X, 380, 415. XII, 529—32.; Zal. fut. VIII, 558—63.; IX, 308—17.); de megegyező vonásokat nem igen találunk.

Már egészen Verg. szavaival káromolja Zalán Árpádot:

Nec tibi diva parens generis, nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Aen. IV, 365—7.

A hitvány jövevény! . . . mi egyéb is ez a ravasz Árpád?
Hányja magát, s hazugúl Etelével mondja rokonnak.
Mondja, holott tán a latrok barlangja nevelte,
S mérges oroszlán vagy tigris szoptatta szilajját!

Zal. fut. I, 73—75.

A két eposz eseményei között találunk még néhány vonást, melyek egymásra utalnak. Így a menekülő Aeneas elveszti nejét, Creusat, (Aen. II, 735—741), Huba leányát, Hajnát, (V, 24—46.); a sebesült Aeneas csodásan meggyógyítja anyja, Venus (XII, 410—21), Etét egyszer maga Hadur gyógyítja meg álmában (IV, 403—4), másszor meg Hajna (VI, 693—711); Turnust kicsalja Juno az ütközetből, úgy menti meg (X, 632—661), Etét Hadur menti meg Viddintől. (III, 454—95); a pórok lázadása is közös eredetre mutat (Aen. VII, 473—540; Zal. fut. IX. 130-tól), bár Verg.-nál Alecto bősziíti föl őket, míg V.-nál nem egyebek egyszerű lázadók-nál. A II. ének epizódjában azonban (Zal. fut. II, 287—324) Alectonak ezen eselét utánozza Ármány, midőn ördögeit póroknak öltözteti és úgy viszi a magyarokra.

Azonban vizsgáljuk már, vajjon a költői előadásban mennyire ismerjük föl a mester ecsetvonásait a tanítvány képein.

Nézzük erre vonatkozóan főképpen hasonlataikat. Mindketten bőven alkalmazzák ezeket; V. azonban bővebben. Hiányzott még belőle a *Zalán* írásakor a bölcs mérséklet, mely képzelete röptét korlátozta volna. Ezért szinte dúskál a hasonlatokban. Az *Aeneis* 12 énekében csak 128 hasonlat van, a *Zalán* 10 énekében közel 220, bár ezek között sok a csak odavetett egy soros hasonlat, míg Verg. egyet-kettőt kivéve, mindig kidolgozza, képekké alakítja az övét.

A két költő képzelete egyaránt bekalandozza az állat- és növényországot, az eget és földet, hogy képet találjon annak szemléltetésére, a mit mondani akar. A természet tüneményei, az emberi élet viszonyai, mithologia és a szellemek csodás világa egyképpen nyújtanak nekik ehhez anyagot. Bár V. képzelete üdőbb és merészebb Vergiliusénál, mégis észrevehetjük, mennyire hatottak az *Aeneis* képei reá. Inkább ezeket veszi át, mint a szavakat. Ugyanazon tulajdonságok, ugyanazon helyzetek szemléltetésénél rá-ráemlékezik mestere hasonlataira, — egy vonást, egy képet át is vesz belőlük, de azután a maga képzeletéből új meg új vonásokat ad hozzá, úgy, hogy elfeledkezünk az eredetiről.

Nézzük csak egy azon tárgykörből vett hasonlataikat. Verg. is, V. is a fenyőhöz, a cserhez, az erdőhöz hasonlítják hőseiket,

hogy erejük és nagyságuk annál szemléletesebb legyen. Ilyen az Aen. III, 675—81, IX, 673. és IX, 677—81, hasonlata. Vörösmartynál Zal. fut. I, 208—9.; IV, 180—181.; V, 111—112.; VII, 382.; VII, 525.; IX, 150—55. Ezek közül különösen érdekes Aen. IX, 677—81, melyet Vörösmarty követett és tovább fejtett még két képpel. Ime:

Ipsi intus dextra ac laeva pro turri-
bus adstant
Armati ferro et cristis capita alta
corusci,
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis Athesim seu propter
amoenum,
Consurgunt geminae quercus inton-
saque caelo.
Attollunt capita et sublimi vertice
nutant.

Aen. IX, 677—81.

Ekkor kél a bős.

Valamint Bakony erdeje halmán
A sudaras nagy tölgy, mely zölden
messze kinyújtja
Ágait és magasan jár büszke fejével
az égben,

Ott szép fürteivel légy szellők ját-
szanak, és a
Tiszta verőfénynél feketés nagy sasfiak
ülnek:

Igy kél hős Ete, és lobog ékes tolla
sisakján.

Zal. fut. V, 236—41.

Vergilius gyönyörűen hasonlítja a lángba borult és pusztuló Iliumot a fejszések csapásai alatt megdőléllő gyertyánfához. (Aen. II, 623—631.)

Tum vero omne mihi visum considerare in ignes
Ilium et ex imo verti Neptunia Troia,
Ac veluti summis antiquum in montibus ornum
Cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolae certatim, illa usque minatur
Et tremefacta comam concusso vertice mutat,
Vulneribus donec paulatim evicta supremum
Congemuit traxitque iugis avulsa ruinam

Párja ennek V. hasonlata, melylyel Hábor estét rajzolja (Zal. fut. III, 447—51.); csakhogy ez, bár új képet told is bele, mégis rövidebb:

Fennyen emelkedik a fiatal cser törzsöke Fátrán,
Égnek eresztgeti zöld sudarát, és zúgva czivódik
A viharos bércek lecsapó mérgével, azonban
Fejszés jó, s alacsony bokrokhoz fekteti lombját:
Igy fetrengsz most, Hábor, te is a hideg úton.

Vergilius Entellus estét, mikor Daresre csapást mért (Aen. V, 446—49) és V. Viddin ledóltét Árpád sujtásakor (Zal. fut. X, 280—86.) egy azon képpel szemléltetik. Verg. így:

Entellus vires in ventum effudit et ultro
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto

Concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.

V. a képet tovább fejti és részletesebben rajzolja :

Viddin feje hajlik,
Mint hajlik Haemos tetején a díszes iharfa,
Mellyet hasztalanul sok időig vágtak erőtlen
Fejszések, s környül ültek fáradva; de jő a
Tengernek zivatarja vadan, megrázza tövében,
S ott harsogva ledől a nagy fa vak éjszaki völgybe.
Igy döntél te is el, bolgárok erős feje, Viddin!

A vihar kitörte délszaki fához hasonlítja V. a megölt Téli lóról lebukását is (Zal. fut. X, 555—6.) és gyönyörű az a hasonlata, melyben a magában álló Laborezánt a tengernek partján egekre nővő fához hasonlítja,

Melynek zöld tetejét villám és fergeteg éri;
Életadó gyökerét csapkodva emészti az árvíz.
(Zal. fut. II, 486—8.)

E kettőnek nincs párja Vergiliusnál. A virág, a bimbó, a falevél szintén előfordul mindkét költőnél és mindkettő nagy gyöngédséget tud velük kifejezni. (Aen. IX, 433—35.; XII, 65—6.; Zal. fut. IV, 416; V. 524—30; IX, 285—90. A két szomsz. IV.) Ennél több közös vonásra nem is akadunk náluk. Csak a népsűrűség szemléltetésére használják mindketten azt a képet, a hulló leveleket:

Huc omnis turba ad ripas effusa rubeat

Quam multa in silvis autumnni frigore
primo

Lapsa cadunt folia
Aen. VI, 305. 309—10.

Viva körül a népség is, s nagy zajt
üte, s hullott,

Mint szelek indultán elhullanak az
ősz levelek.

Zal. fut. X, 34—35.

zörögve lehúlnak előtte,

Mint a sárga levél szállnak futtára
mozog, s hull.

Zal. fut. VI. 272—3.

Hogy milyen rendületlenül áll a veszedelemben Latinus, így festi Verg.:

Ille velut pelagi rupes immota resistit,
Ut pelagi rupes magno veniente fragore,
Quae sese multis circum latrantibus undis
Mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.

(Aen. VII. 586—90.)

Milyen közel jár elhez V. hasonlata, melylyel Etét állítja elének, s mennyire más mégis:

És Ete még állott, mint a nagy tátrai kőszál.
 Annak kormos agyát sok villám szállja ropogva,
 S kár nélkül elenyész, mikor eljut régi tövéhez,
 Mely mélyen gyökerezve megállt a föld közepében,
 S ott az idők végét ingatlan fogja bevárni.

(Zal. fut. V, 360—4.)

A különbséget világosan látjuk ez arányokból :

Latinus: rendíthetetlenség = rupes : fragor
 Ete : rendíthetetlenség = kőszál : villám.

Ilyen különbséget többször is találunk az egymásra emlékeztető hasonlatok között. Így a menekülő Arrunst és a futó Tarcaalt egyaránt a farkashoz hasonlítja a két költő :

Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
 Continuo in montes sese avius abdidit altos
 Occiso pastore lupus magnove iuvenco
 Conscius audacis facti caudamque remulcens
 Subiecit pavitantem utero silvasque petivit :
 Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns

Aen. XI., 809—14.

E hasonlat aránya ez :

Arruns : elmenekülés = lupus : conscientia audacis facti.

V. az arány negyedik tagjául ezt teszi : bátor visszahúzódnás és ehhez képest festi a farkast :

Tarcal fut csorba vasával
 Elkéseredve ; de még szívét nem veszve, miként a
 Megszaladó farkas, mely gyors üzőire gyakran
 Visszakap és szikrát ereget csattogva fogával.

Zal. fut. III., 119—22.

Ime még egy példa : Euryalus úgy dühöng, mint egy oroszlán :

Impastus ceu plena leo per ovilia turbans
 (Sudet enim vesana fames) manditque trahitque
 Molle pecus mutumque metu ; fremit ore cruento
 Nec minor Euryali caedes.

Aen. IX., 339—42.

V. is éhes oroszlánhoz hasonlítja az ellenségre megforduló Kadosát, de a képet új meg új vonásokkal kibővíti. Képzetele szabadabb csapongással képre-képet halmoz, hogy egészen láttassa velünk a rettenetes hőst :

Igy rohan és pusztít a vad-kölyök éhes oroszlán,
 Mely szilaj apjával juhokat megyen enni, vagy ökröt ;
 A szemes örök azonban erős apjára kutyákkal,
 És göresös bottal kelvén, bekerítik ijesztve,
 Hol mikor az vadan, iszonyún ordítva vívódik,
 Ez kiszorúlva zaját hallván, megrázza sörényét ;
 S rettenetes száját, s körmeit fene mérge kinyitván,
 Visszasivalkodik ; a pórok reszketnek előtte :
 Így mene ő.

Zal. fut. VII, 535—543.

Néha még távolabb esnek egymástól a hasonlatok ; de ilyenkor is föl lehet fedezni a ráemlékezésnek némi nyomait. Így ezekben :

Ille, velut *rupes, vastum quae prodit in aequor,*
 Obyvia ventorum furiis expositaque ponto
 Vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
 Ipsa immota manens, prolem Dolichaeonis Hebrum
 Sternit humi. Aen. X., 693—7.

vasazottan előre
 Toldúl mellével, valamint a *szikla tolódik*
A tengerbe, habok, szelek ellen víni keményen.
 Zal. fut. II., 46—48.

Ac veluti Edoni boreae cum spiritus alto
 Insonat Aegaeo *sequiturque ad litora fluctus;*
Qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo:
 Sic Turno, quacunque viam secat, agmina cedunt.
 Aen. XII., 365—8.

Mint feketés zivatar, mely bögve, morogva megindúl,
Kergeti a zúgó tengert, neki fekszik egészen,
 S mély fenekéről csillagokig föcskendezi habját:
 Így ezelőtt is háborgott a nép.
 Zal. fut. VII., 591—4.

Notusque medullas
 Intravit calor et labefacta per ossa cucurrit,
 Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
 Ignea rima micans percurrit lumina nimbos.
 Aen. VIII., 389—92.

Mint mely villám a felhőt csattogva hasítja,
 Úgy mene szörnyü sebességgel.
 Zal. fut. IX., 179—80.

Ac veluti montis saxum de vertice praeceps
 Cum ruit avulsum vento, seu turbidus imber
 Proluit aut annis solvit sublapsa vetustas;
 Fertur in abruptum magno mons improbus actu
 Exsultatque solo silvas, armenta virosque
 Involvens secum; disiecta per agmina Turnus
 Sic urbis ruit ad muros.

Aen. XII., 684—90.

És mikoron, mint egy szakadó nagy szikla leszállott,
 Megdőbbsent a föld s rengett terhének alatta.
 Zal. fut. II., 329—30.

Megfordúl,
 Mint az eső köszál fordul meg az erdei fákra.
 Zal. fut. III., 457—8.

Nemcsak „disiecta membra poëtae“ találhatunk más hasonlatokban, hanem határozottan észrevehetjük, hogy V. csak a legjellemzőbbet akarta mesterétől átvenni. Így az Aen. X., 706—716. vadkanról vett hasonlatából a Zal. fut. mindkét ilyenén hasonlatába csak ezt veszi át:

Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes
 Csattog az, és baragos szikrázó szájjal
 Méreggel veri lángagyarát.
 Zal. fut. VIII., 394.

Dentibus infrendens
 Aen. X., 714—5. Zal. fut. X., 625.

Igy tesz ebben is:

Hunc omnis turba ad ripas effusa ruebat	Betelt hamar a tér
----- ad terram gurgite ab alto Quam multae glomerantur aves Aen. VI, 305, 310—11.	----- mikor éh madarak sűrűen csapatozva röpülnek Zal. fut. VII., 481—483.
Ac velut immissi diversi partibus ignes	Ott, mint a bús láng vizenyős tájéki lapokban
Arentem et silvam et virgulta sonantia lauro . . . Aen XII, 521—22.	Hév, száraz napokon gyökeres nagy földet emészt meg . . . Zal. fut. VII., 473—4.
Aut ubi decursu rapido de montibus altis	Igy mikor a hegyről sebes áradat om- lik alatta
Dant sonitum spumosi amnes . . . Aen. XII, 223—4.	Hirtelen a nagy tér betelik csillámos özönnel. Zal. fut. VII, 284—5.
Az is érdekes, mikor az Aeneis egy-egy leírásának vonásait veszi át V. egy-egy hasonlatába. Így veszi át az Aen. I., 81—123. nagy zivatarának egy-egy vonását:	
[venti] ruunt et terras turbine perflaut I. 83.	ordítva robannak
Intonuere poli I., 90.	A dühödő szelek és harsog, reng, bömböl az alszírt. Zal. ful. I., 701—2.
totumque a sedibus imis Una Eurisque Notusque ruunt I., 84—85.	feketén fordúlnak alulról A vad hullámok . . .
Eripiunt subito nubes caelumque d'emque	Barnúl akkor az ég, s a napfény elfut előlük. Cserh.
Teucrorum ex oculis; ponto nox incu- bat atra I., 88—89.	Rá iszonyodva borúl le az ég. Zal. fut. I., 701.
procella Velum adversa ferit fluctusque ad sidera tollit I., 102—3.	iszonyu rohanással harczol az égre Cserh.
hic unda dehiscens Terram inter fluctus aperit I., 106—7.	hegyet, örvényt hányva setéten Tátogat a tenger. Cserh.

Igy a tengerből kiemelkedő Neptunusnak képe (Aen. I, 124—6.)
lebegett V. előtt e hasonlatában:

Mint mikor a vizek Istene kél, nagy melle kilátszik,
 És elnéz hullámi felett: László is azonkép
 Vállastúl magasan látszott a többi seregből.
 (Cserh. V. II., 218.)

Neptunusra emlékeztet ez is:

Valamint mikor Isten járja hatalmas
 Lábbal tengereit, hullám megy előtte tolongva,
 Mely az idős sziget orma fölött tüneményesen elcsap,
 És szírtet, partot betemet zabolátlan özönnel:
 Úgy mene a had erős Árpád fejedelmi szavára
 Zal. fut. X, 126—30.

Csak egy hasonlata van, mely teljesen egyezik mesterével:

Uritur infelix Dido totaque vagatur	Ment a szép hajú lány, kebelében vive szerelmét,
Urbe furens, qualis coniecta cerva sa- gitta	Mint viszi nyögve vadász dárdáját a sebes őzfi.
Aen. IV., 68—9.	Zal. fut. I, 322—3.

Csakhogy ezt is mássá teszi az alkalmazás és az, hogy Verg. bőbeszédűen még négy sorban festi a szarvast.

Ennyi az, a mi főként a Zalán futásában Vergiliusra mutat, mint mesterre. Ezekén kívül még csak egy helyet jelölhetünk meg, mely élénken emlékeztet az Aen. egyik helyére. Midőn Csatás a *Salamonban* fegyverkezik, így szól:

Elő, elő hát fegyverek! (fegyverkezik) sokat,
 S tán jobb csatákon hordtak őseim,
 Most én visellek, el ne hagyjatok.

Ugyanígy szól Turnus is fegyvereihez:

Nunc, o nunquam frustrata vocatus
 Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
 Te Turni nunc dextra gerit
 Aen. X I, 95—7.

Azonban, ha még sokkalta több és sokkalta nyilvánvalóbb megegyezést találunk is V. és Verg. között, mindez nem ejtne esorbát a mi költőnk eredetiségén. Mert nem szabad felejtenünk, hogy épen Vergiliusszal vetvén egybe egy kiforrott, tehetsége javában levő költővel vetjük egybe az ifjú első nagy alkotását, mely tehetségét még forrongásban mutatja és oly téren, az eposz terén, mely igazában nem is volt, az ő tere. Még csak gondolnunk sem szabad tehát Horatius szavaira (Ep. I, 19—17.): Decipit exemplar vitiiis imitabile, — midőn Vörösmartynak más költőkhöz való viszonyát vizsgáljuk.

Tanár-beiktató ünnepélyen mondott üdvözlő beszéd.

Kedves Kartársak!

Mint ez intézet jelenlegi igazgatójának, nekem jutott az a kellemes feladat, hogy Önöket életük ez ünnepélyes pillanatában, magam s tanártársaim nevében üdvözöljem. Legyenek tehát a tanári testület körében szívből üdvözölve.

De engedjék meg, hogy e kedvező alkalmat felhasználva, egy néhány szót intézzek Önökhöz azokról a feladatokról, a melyek nevelésünk mai állapotában Önökre várnak.

És mindjárt az elején kijelentem, hogy a tanár szorosan vett tanítói kötelességeiről beszélnem fölösleges. Hiszen azokat ismerik és ismerjük mindnyájan azokból az útasításokból és rendeletekből, melyek szerint tanító munkánkban eljárunk. Azok leírhatók, szabályokba foglalhatók, megtanulhatók s csak épen a tanártól függ, hogy követi-e azokat. E szorosan vett tanítói kötelességek hí és lelkiismeretes teljesítése az az első és elengedhetetlen feltétel, a mely nélkül tanárt képzelnünk sem lehet.

De épen arra szeretném figyelmüket hathatósan felhívni, hogy a tulajdonképeni nevelői hivatás ezen túl kezdődik. Önthetjük tölcserrel a tudományt a tanulóknak lelkébe, ezzel még hivatásunknak csak egyik, még pedig könnyebb felét teljesítettük. Mert az értelem fejlesztése csak félmunka. Az érzelmek, a szív világának a nevelése, nemesítése, ez a feladat próbálja meg a hivatásos tanár erejét! Goethe mondja egyik művében, hogy a világra szóló gondolatok nem az észből, hanem a szívből pattannak ki. Minden érdek azt követeli, hogy ne csak egyoldalúlag az értelmet fejlesszük, hanem neveljünk is. S ez a követelmény, kivált nálunk, annál is indokoltabb, mert ez az intézet nemcsak gymnasium, hanem internatus is. A szülők teljesen reánk bízzák gyermekeiket: mi szülőik, gondnokaik, gyámjaik vagyunk. Nekünk kell gondoskodnunk mindennemű szükségleteikről, úgy az anyagiakban, mint a szellemiekben és erkölcsiekben.

Gondoljuk csak el, minő drága és féltett érdekek őrizői, minő édes remények ápolói és kertészei vagyunk.

Ezért mondtam, hogy a tanítás teljesítésével csak fél munkát végzünk. Aztán meg, ha jól meggondoljuk, az értelem fejlesztés munkájában már vagyunk annyira, hogy az indokolható követelményeknek megfeleljünk. Néha talán túl is megyünk a megengedhető határon. De e munkánkban néha-néha megfélekedünk a nevelés feladatáról. Sok felől hangzik ma ez a panasz s valljuk be, nem indokolatlanul. Ha keressük e jelenség okát, a korszellemnek az ismeretszerzésre irányuló tendenciája mellett abban fogjuk találni, hogy a bontakozó gyermeki értelemhez való hozzáférés eszközei ismertebbek, módjai átlátszóbbak, könyveben, kevesebb türelemmel kezelhetők. Az érzelem és akarati élet kibontása — szóval a *nevelés* — már finomabb munka. Olyan hatások eredménye itt a siker, a melyeknek mérésére nincs mértékünk. Egy haragos pillantás, egy eléggé meg nem gondolt szó, minő csekélységek s minő áldatlan nyomokat hagyhatnak a gyermeknek viaszként alakítható lelkében! Kis ingadozás vagy következetlenség az eljárásban, indokolatlan elnézés az egyik és szigor a másik tanulóval szemben, az igazságtalan eljárásnak csak a látszata is, a melyek a fejlődött férfiúi lélek kijárta talaján nyom nélkül eltűnnek, minő rombolásokat vihetnek véghez a gyermeki lélekben! S ellenkezőleg mint épít a szeretetnek egy biztató szava, a szorgalmat és törekvést illető elismerés, egy a maga idejében alkalmazott buzdítás!

Ez alkalommal csak épen érintenem lehet ezt a szép és nemes feladatot, a melynek elérése minden tanár legelső ambícióját kell hogy képezze.

A korszellem egy másik hajtása az az irányzat, a melyet általában *anyagelvűségnek* neveznek. Félni lehetett, hogy ez az áramlat a tanítási terv revisiojánál is kikéri bőven a maga részét. Szerencse, hogy nem épen így történt. Mert bármerre fordulunk, olyan áramlatokkal találkozunk, a melyekre nyugodt lélekkel nem merném bízni a fiatalság kedélyvilágát. Csak az iskola s itt is első sorban a gymnasium kínálkozik az általános sivárság közepett felüdítő oazisként. Itt szívhatja fogékony lelkébe az ifjú az idealismus magasán szárnyaló lendületét, a mely kész minden szépre, jóra és nemesre és elfordul minden nemtelentől, azt az önzetlen eszményimádlást, a mely a nemzeti és társadalmi életet fenntartó erők és elvek között mindez ideig a legértékesebbnek, a leg-

erősebbnek bizonyult. De hogy az ifjú e forrásból táplálkozhassék, a tanárnak szeretettel, bizó hittel, optimista nagy lélekkel kell az iskolába lépnie. Hinnie kell — minden ellenmondó jelenség ellenére is — a szép, jó és nemes eszmék végleges diadalában, hinnie kell az emberiség egyetemes haladásában és nem szabad az élet barezai és gyakran csüggesztő sikertelenségei között lelkét a kételyek vagy a közöny fásultságának martalékkül engednie. Mert az idealismus verőfénye csak tartalmas, mosolygó és derült kedélyből ömölhetik át az ifjúság érzelmi világába.

Hogy az idealis irányú nevelésnek minden ízében *nemzetinek* kell lennie, az olyan igazság, a melyet Önök, kedves kartársaink, — meg vagyok győződve — lelkük mélyéig átéreznek. Mert a magyar ember agyának minden gondolatával, szívének minden dobbanásával e földhöz kapcsolódik. Ha a délvidéki növényt talajából kivesszük s a hideg észak ege alá ültetjük, elpusztúl. Ilyen éltető eleme és talaja a magyar léleknek a magyar földhöz kötöttség és ragaszkodás érzelme. Dobbanjon hát meg lelkük s merítsék nemzeti áhítatba a tanulók lelkét, valahányszor elimádkozzák nemzeti imádságunkat:

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely:
Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt éljed, halnod kell!

Utoljára legyen szabad még tölhívnom figyelmüket arra, hogy mi *vallásunkhoz hű, buzgó, munkás és tevékeny unitáriusokat ragyunk hívatva nevelni*. A mi vallásunk a szabad vizsgálódás és a bilincseitől megszabadult lelkiismeret gyermeke. Ha mi ehhez a drága kincsünkhöz ragaszkodunk, ne vegye azt senki tőlünk rossz néven, és ne vegye azt senki felekezetieskedésnek. Mert hogy inkább ragaszkodik mindenki abhoz, a mi a szívéhez közelebb van. Ne feledjék Önök soha, hogy ez az intézet, a melynek kötelékébe ez a mai actus Önöket hivatalosan is beiktatja, unitárius intézet; de a nevelés áldása vallás- és nemzetiségi különbség nélkül kiterjed egyenlő mértékben mindenkire.

És ez intézet egyházunknak sok áldozattal megépített egyetlen főgymnasiuma. Nekünk nem lehet megelégednünk azzal, ha azt minden tekintetben a kor színvonalára emeltük. Nekünk arra kell törekednünk, hogy most miután a fejlődés útjáról minden nagyobb

és lényegesebb akadály el van gördítve, *mintaszerű intézette* tegyük. Legyünk úgy ez intézettel szemben, mint az az édes anya, a kinek csak egy gyermeke van. A ki minden percét, minden gondolatát annak az egy gyermeknek áldozza. Hozzuk áldozatul mi is legjobb erőinket és törekvésünket e drága kincsünknek s akkor a hozzá fűződő remények teljesülni fognak.

Fogadják e gondolatokat üdvözetül magam és tanártársaim nevében s legyenek meggyőződve, hogy mi nemes munkájukhoz barátságot és szerető kört nyújtunk s Önöktől csak azt kérjük, hogy érezzék magukat e körben teljesen otthon.

Adjon az ég Önöknek nemes munkájukhoz kitartást és hosszan tartó jó egészséget!

DR. GÁL KELEMEN,
kollégiumi igazgató.

UNITARIUS
*
MOZES ANDR.
HAGYOMANYA

Egyháztörténelmi adatok.

CXLIV.

A désfalvi templombeli székek a XVIII. sz.-ban.

1715 jun. 26-án Désfalván tartottak zsinatot az unitáriusok. A templomot restaurálták ez ünnepi alkalomra nagy részt Désfalvi Simon Mihály personalis költségén. A falu nemes urai közt valami viszály keletkezett a megváltozott templombeli ülőhelyek miatt és Simon Mihály uram magához a zsinathoz fordult, hogy jelöltessen ki illő székhelyet az ő feleségének. Az alább közölt két első okmány ez ügy elintézéséről szól. A III-dik okmány szintén hasonló viszályt intéz el, öregebb nemes asszonynak adván elsőséget egy fiatal menyecskének, Suki Borbárának, hátrább tételével.

I.

Ao 1715. 26 junii. In consistorio generali unit. Celebrato in ecclia Desfalviensi super subselliis templi eiusdem ecclae talis facta est determinatio: Minthogy e mostani alkalmatossággal ez helyen celebráltatott Sz. Consistorium méltó consideratioba vötte azt, hogy a méltóságos úr Désfalvi Simon Mihály uram ez hazában isten kegyelmességéből felséges királyunk és fejedelmünk personalissinak egyik érdemes tagja, melyhez képest kívánván a Méltóságos ur ő kglme az Unit. templomban feleségének székhelyet: megtekintette a sz. Consistorium a Méltóságos ur dignitása kívül ez helyben is levő istenházához való szorgalmatos hűségét és buzgóságát, egyszerűsmind méltó kívánságához illendő jussát: valahol az ur kívánja székeinek helyeztetését, abban az ő kglme kívánságának nagy szeretettel s engedelemmel annuál a sz. Consistorium, bizonyos lévén abban, hogy a község székeinek is turbáltatása nem lészen.

Extra dt. per juratum S. gener. Consist. Unitar. Notarium

Sigismundum Pálffy, mp.

(L. S.)

II.

Mű Kis-Solymosi Konez Boldizsár, a küküllő vármegyei unitaria eccláknak esperese és a dicsőszentmártoni ecclesiának praedicatora, Homoród-Szent-Mártoni Pál ezen tractusbeli unitaria

ecclesiákbeli societásnak hütös notariusza és a küs-sárosi ecclesiának praedicatora, Némái István hütös assessora és a désfalvi ecclesiának praedicatora és Kapusi Miklós a haranglábi ecclesiának praedicatora. Adjuk tudtukra mindeneknek, a kiknek illik, mostaniaknak és jövődöbelieknek e levelünk által, quod in hoc anno praesenti 1715 die 6. mensis julii, midőn volnánk e feljebb említett Küküllővármegyében Désfalván azon ecclesiabeli nemü-nemü difficultásoknak eligazítása végett, mely nevezetesen orialodott volt a templombeli székeknek részszerint való megváltozása miatt, restauraltatván belől a templom a tekintetes ur Simon Mihály uram istenes indulatjából tulajdon költségével, jelen lévén ugyanott velünk együtt a patronusok és nemesség részéről maga megnevezett ur Simon Mihály uram, Nemzetes Simon János és György, Belényesi Mihály, Bánffi Mihály és Sámuel Deák uramék, a parasztság is nagyobbára személyek szerint; tovább való difficultásoknak eltávoztatására tisztünk és hivatalunk szerént tettünk a székek és azokban való ülésnek rendiről az alább megirt módszerint való dispositiot és rendelést.

Elsőbben a templomnak napkelet felől való ajtaján jobb kézre a fal mellett van a megnevezett ur ő kglme széki, azon szék előtt, melyet ő kglme maga szolgálai számára csináltatott, a felső végibe üljenek Pataki István és alsó Szász Mihály, azon feljül a paghon alatt öreg Ponta Miklós és Nagy Márton. A boltozás alatt azon részen való fal mellett van a Boneza Ferencz és György Uramék Széki. Azonfelyül Bánffi Mihály és Lőrinczi Mihály uramék Széki. Azonfelyül Simon János és György és Sámuel Deák uramék széki. A másik renden az éneklő Chorus mellett elől van a Pataki Ferencz, Belényesi Mihály és Péter uramék széke.

Ennek hátamegett való első székben üljenek rendszerint: Veress István, Miklós és Mihály, ifj. Ponta Miklós, Egri György.

A második székben vagy rendben: Veress György, Szász István, felső Szász Mihály, Nagyobb Küs István, Ponta Márton.

A harmadik rendben: Székely István, ifj. Küs István, Szabados Ferencz, Székely Mihály, Csiszér Mihály.

A negyedik rendben: Szász Márton, Nagy Mihály, Szabó József, Lőrinczi Ferencz. Az ötödik rendben: Bartha Ferencz, Osváth Ferencz. Ebbe a székbe bemehessen, ha valaki ennek utána szék nélkül lenne.

Az asszonyok székei a predikáló szék felől való szeren ilyen renddel vannak: Elől van az asszony Simon Mihályné asszonyom széki, Consequenter mindjárt a Pásztai Ferenczné és Belényesiné asszonyomék Széki. Ennek háta megett hagyatik az első szék az asszony Simon Mihályné asszonyom szolgálóinak, a melybe beülhetnek: Jakab Ferenczné, Lőrinczi Ferenczné és István Mesterné. A második rendben v. székben üljenek: Veress Istvánné, Veres Györgyné, felső Szász Mihályné. A harmadik rendben: Veress Miklósné, Pontha Miklósné és Mártonné. A negyedik rendben: Székely Mihályné, Nagy Andrásné, nagyobb Küs Istvánné, Szász Mártonné. Az ötödik rendben: Egri Györgyné, Bartha Ferenczné,

ifj. Küs Istvánné. A hatodik székben: Szabados Ferenczné, Csiszér Mihályné, Csiki v. Küs Miklósné.

A templomnak másik oldala felől való szeren, a napkeleti ajtón belől van legelől a Simon Györgyné, Bánffi Mihályné és Lőrinczi Mihályné asszonyoméék széki Utána ennek öreg Boneza Györgyné, Simon Jánosné, Sámuel Deákné széki. A harmadik szék rendeltetett ifj. Bonezáné asszonyomééknak és a kiknek leányinak azon atyafiak közül az előtte való székben helyek nem lehetne. A negyedik rendben üljenek: Papné s Mesterné, Ilyefalvi Mihályné, Veress Mihályné. Az ötödik rendben Pataki Istvánné, Székely Istvánné, alsó Szász Mihályné. A hatodik rendbe: Nagy Mártonné, Szász Istvánné, Nagy Jánosné. A hetedik rendben: Agoston Istvánné és több özvegy asszonyok.

Mely intézésünknek és rendelésünknek mindkét részről való rendek consentiálván és helyben hagyván, rendeletünknek állandó megtartására végeztük, hogy valaki, férfi vagy asszony ehez tartani magát nem akarná, hanem contumaciter az ellen cselekednék és másnak rendeltetett székbe erőszakosan be ülne és tisztességét meg nem adná, eo facto tizenkét forint poenában incurraljon, és ennek nagyobb crösségire adtuk e peesétünkkel és kezünk írásával megerősített levelünket. Anno, die, locoque Supra Jidem qui Supra. Correcta per nos

Solymosi K. Boldizsár

H. Sz. Mártoni Pál Notarius mpr.

Unit. esperes mpr. (L. s)

(L. s.)

Némai István assessor mpr. (L. s.)

Kapusi Miklós mpr. (L. s.)

III.

Complanatio Cxtiana (= Christiana).

Lévén Ns. Küküllő vmegyében Désfalvi Unitaria Sz. Eeclában a tek. Nemzetes néhai Jármí Mihály uram relictája tek. Nemz. Gálfalvi Esztébet és néhai Mltgs ur Suki István relictája Mltgs Jármí Zsuzsánna asszony és ugyan Désfalvi tek. Nemz. Pataki Ferenczné Suki Borbára asszonyok között valami templombeli szék felett disharmonia.

A tek. nemzetes Jármí Mihályné, tek. nemz. Gálfalvi Erzsébet asszony ó kglme tovább nem szenvedhetvén magán ejtett méltatlanságot t. i. de die protest. ez előtt egy-két vasárnapal közönséges isteni tiszteletre lőtt egybe gyűléskor a nevezett tek. nemz. Pataki Ferenczné Suki Borbára asszony által lőtt mindeneknek láttára botránkozással teljes megtaszigáltatását: hivatá ratione incumbentis officii tiszteletes tudós esperes uramot tiszt. Petó Mihály uramot t. Notariusával és assessor társával t. Balás Márton urammal a d.-szentmártoni pappal, nem különben a Mltgs inspector ur Mltgos Horváth Miklós urat és tek. nemz. Belényesi Mihály uramot anno 1763. die 26 julii a praementionált Eeclésiába, kik is compareálúnak ad faciem loci a désfalvi Unitarium templomba.

A holott is *ultra-citroque* a megnevezett pársok *praetensioi* rumináltván, tétetett a *praespecificalt* személyekből álló *mixtum forumnak* a pársokkal is jól megértetvén a dolgot azoknak is *consensusokból*: Hogy a *controversiában* forgó templombeli szék hagyatassék a minthogy hagyatott is a Jármí-háznak, a *mltgos asszony Jármí Zsuzsánna asszony is maga unokájával mltgos* l. B. Kemény Éva *kisasszonynyal együtt atyafiságosan üljenek békességgel a sokszor említett székbe*. Az ifju asszony pedig *tek. nemz. Pataki Ferenczné Suki Borbára asszony iránt deliberaltatott, hogy ő kglme amido in posterum a praetensioban levő székéről in perpetuum abstincajon*, mint a melyhez semmi *jussa is ninesen*, hanem a mostani *tek. nemes és nemzetes Pataki Ferencz uram után való székbe* hogy bejárjon, *Serio admonealtatik*; *alioquin a mostani templomban lőtt taszigálásért is, ha nem supersediálna, a poenalitást a szent szék exigálni el nem mulasztja*.

Extra datum ex protocoll. S. Sedis Unit. ill. Cottui de Küküllő per me Johannem D . . . jurat. Notarium. Anno, die, locoque ut supra mpr.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Újkori íróktól)

H a n y a g s á g.

Félénk tépelődés a tompa mulasztás ólom eseléde, s a mulasztás a esigaléptü és tehetetlen koldusságot vezetci. *Shakespere*.

A kik hanyagül járnak el, foglalkozásuk minden terhét szenvedik, s abból nines sem érdemök, sem jutalmuk. *Lambert örgrófné*.

H a n y a t l á s.

Csaknem minden dolog természete az, hogy mikor eljutott a tetőpontra, leszálljon, még pedig nem egyenlő léptekkel: mert a felmenetel lassú, a leszállás gyors. Így van ez a testi erővel is, mely mikor szűnni kezd, nem áll meg; előbb csak titkon, azután nyíltabban alárohan. Ez a sorsa a halandók minden dolgának — kivéve a lelki gyarapodást, értelmi és szellemi fejlődést. *Petrárka*.

H a r a g.

A mely levelet haragunkban írunk, sohase küldjük el azon napon, hanem tegyük vánkosunk alá, s aludjunk egyet rajta. *Jókai*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Pokoly úr legújabb egyháztörténete.

„Valahányszor a józan ész az ember ellen van, mindig az ember lesz győztes a józan ész rovására“.

Hobbesnak, a nagyhirű angol philosophusnak, e szavai jutnak eszünkbe, valahányszor Pokoly Józsefnek, az erdélyi ref. egyházkerület megbízott történetírójának, elmefuttatásai kezünkbe kerülnek.

Mert elmefuttatásnál egyébnek nem nevezhetők. Tele vannak alapnélküli feltevésekkel, ráfogásnak mondható tévedésekkel és zavart, értelmetlen állításokkal. Egyik kijelentése ellene mond a másiknak s mindannyi a levegőben lóg, mert történetesináló tudósunknak eszébe sem jut forrással, vagy támogató bizonyítékokkal előhozakodni. Pokoly mondta s ez legyen elég. Kinek Isten hivatalt adott, eszet is ad hozzá. Was willst du noch mehr?

„A református egyház megalakulása Erdélyben“ cím alatt bocsátja föl legújában költ szappanbuborékját a „Protestáns Szemle“ idei 2. és 3-dik füzetében. E csaknem két ívre terjedő „tanulmány“ némely állítását fogjuk olvasóink előtt az alábbiakban jellemző oldaláról megvilágítani.

1556-ban alakul meg Erdély. (De értsük meg, egyedül a P. úr felfogása szerint.) Ugyanakkor kezdik lerakogatni a református egyház alapját is. Az első apostol Kálmáncsehi. (Tehát Dévai Biró Mátyásnak etc. P. úr hírét sem hallotta.) Kálmáncsehit Petrovics hozta Erdélybe. (De hogy kiúzték Debreczenből, arról hallgat legújabb történetírója.)

„Debreczen már Kálmáncsehi idejében megszűnt lutheranusnak lenni“, — állítja Pokoly a 76. lapon, a köztudattal merő ellentétben. „Nézeteivel, elveivel nem tud ugyan diadalra jutni“, állítja ugyanő Kálmáncsehiről a 67. lapon. Ugyanő a 77. 67. 79. stb. lapokban meggyőzően kimutatja, mennyire gyűlölték szélteben a Kálmáncsehipártolta Zwingli-irányt, mely a Kálvinétól oly nagyban különbözik s mégis ugyanő egyszerű ráfogással el akarja hitetni olvasóival, hogy Kálmáncsehi vallását sok helyt megkedvelték, „magyar vallásnak“

nevezték el, sőt még Debreczen is követte. Holott országgyűlés tilalmazta a szentségtörő, sacramentariusnak gúnyolt hitets olyan ekklézsiát felmutatni nem lehet, mely e disznóváluból keresztelő irányt befogadta volna.

Pokoly szerint Kálmáncsehi „Kolozsvár piaczn“ ilyes edényből keresztelt. Ugyan mutassa fel a tanács engedélyét e szent actusról! „Ez a keresztyén szabadság“, mondatja Kálmáncsehivel Pokoly. „*Még a magyar szabadságnak is hizelkedett*, hangoztatván azt“, — fűzi hozzá e kényes ponthoz a kálvinista író finomult izlése a tanulságot. (68. lap.)

Nem csoda ezek után, hogy azt is meri elmondani Heltairól és Dávid Ferenczről: Kálmáncsehi „*hóstáti* magyarjaikat *teljesen elidegenítette* tőlük“. (69. l.) Persze, a mostani hóstátiakat forgatja eszében; pedig tudhatná, hogy ezeket a későbbi ref. fejedelmek telepítették Kolozsvárra. Azt is tudhatná, hogy Kolozsvárt Dávid Ferencz idejében sem a sánczoldal, sem a czimbalom-utcza nem vezetett a szellemi mozgalmak terén. Hogy Pokoly úr idejében másképp van, arról mi igazán nem tehetünk.

Ez újkeletű kolozsvári felfogástól eltérőleg a 75. lapon már újból azt állítja, hogy „a kis nemesség“ irányította a jobbágyokat vallás dolgában. Itt is téved, mert a jobbágyok egyszerűen csak földesurait követte. Hisz a protestánsok állították fel a végzetes elvet, mely később az ő nyakukat fojtogatta: *cujus regio illius religio*. Sem a jobbágyok, sem a köznemesek körében nem lehet önálló hitbéli meggyőződést keresni a XVI. százban.

Épen úgy nem lehet tótokat keresni Kolozsvár környékén, mint P. úr talál a 68. lapon, a kit talán édes honi emlékek zavartak meg circulusaiban. Még pontatlanabb Pokoly az évszámok kérdésében. Szerinte az 1556. évi szászsebesi gyűlés „Petrovics Péterre, választott kormányzóra, irányozza tekintetünket“. „Petrovics Szászsebesről Kolozsvárra tért“. „A mint *1556 elején* Erdély Petrovics kezébe jutott, megjelent itten vele az ő püspöke, Kálmáncsehi“. (66. l.) „Mielőtt Kálmáncsehi Erdélybe jött volna, itten már régen ismerték“. (Filius ante patrem!) „Alig jelent meg Kálmáncsehi Petrovics oldalán *1556 elején* Kolozsvárott és *alig kezdett* prédikálni, már is lázba hozta az *egész* várost“. (67. l.) — Mindez ámitás és nevetséges túlzás, minek való értékét az adja meg, hogy az erdélyiek csak 1556 tavaszán kelnek fel s a szászsebesi gyűlés csak az év közepén, július házában történt. (Kerékyártó Árpád, Magyarok életrajzai. I. 123.) Ily biztos alapra

építi Pokoly az ő református egyháza keletkezésének tanulságos törté-
riáját.

Mulatságosabb ennél Balassi Menyhárt gyalázatos árulásának tár-
gyalása, kinek P. szerint a kálvinista egyház sokat köszönhet. „*Az*
1561. év végén Erdélynek a nyugalmit háborús események zavarták
meg. *Ekkorra esik* Balassa Menyhértnek „árultatása“, Szatmár s Nagy-
Bánva elpártolása, a hadadi vereség, a székelyek lázadása.“ Minde-
z valójában a következő évben történt: 1562. jan. 29-én fogadta ismét
kegyelmébe Ferdinánd király Balassit. 1562. márcz. 4-én volt a hadadi
ütközet s április elején lázadtak fel a székelyek. (Lásd Kerékgyártó,
M. életrajzai. I. 126—130)

„A következő évet is — így mesél tovább P. úr — a hadi zaj
tölti be és csak az év közepén túl sikerül a fejedelemnek a békét
úgy kint, mint bent helyreállítani.“ (143. l.) Ebből is csak annyi az
igazság, hogy a Balassival való háborúság még 1565-ben is tartott.
„A Balassa M. árultatása . . . igen kedvezőleg hatott a kálvinisták
ügyállásának az alakulására is.“ (144. l.) Ezt is csak állítja a tájéko-
zatlan P.; de arról megfélemedezik, hogy Balassi 1564 őszén Debrec-
zent is kirabolta, fölégette, templomot, iskolát nem kimélve. Vajjon
ezzel is elősegítette a kálvinisták ügyállását?

Ily terra incognita Pokoly úr előtt Erdély története. A vallásügy
terén való tájékozatlansága is meglepő. Meliusról semmit sem tud, a
míg Wittenbergből haza nem jő. Pedig *országos híre* volt, szerinte,
már mint egyetemi hallgatónak is. E mellett hitelt ad Laskai Csókás
Péter ráfogásának, hogy a ref. egyházra (mely még nem létezett) tá-
madt nagy veszedelem miatt hívták Meliust haza. 1559-ben P. szerint
már szervező munkássága Debreczenből a Hegyalja, Dunántúl és szék-
elyföldre ér el. (Persze telefonon tartotta fenn ily nagy távolságra az
összeköttetést s száz ember műve mind az egy Meliusé.) 1561-ben
Kolozsvár ref. lesz, — holott papjaik, Heltai és Dávid, már 1559-ben
Meliushoz csatlakoztak s a hóstáti magyarok pedig P. szerint már
1556-ban teljesen elidegenedtek tőlük. (A városi tanács 1561-ig termé-
szetesen ingyen fizette őket.) A Marosvásárhelyen 1559-ben készült
hitvallás P. szerint a ref. egyház „első alapköve.“ (81. l), holott alap-
jait a 65. lapon már 1556-ban lerakosgatták. 1561-ben még Amicimus
Titus is ref. lett Brassóban a szászok szörnyű rémületére; ámde az az
„óriási fölháborodás“ hiába való, mert Amicimus nevű szász soha sem
létezett. Az Erdélybe jött Blandrata „vallási meggyőződését, theologiai
elveit főleg a két Socinustól vette“; pedig Socini Fausto 1563-ban

még csak 24 éves igénytelen legényke volt. Pokoly itt a 70-es évek végét zavarja össze a 60-as évek elejével. Blandrata 1563 előtt „Lengyelországban egy új felekezetet hívott létre, melynek zsinatain vezérszerepet vitt . . . esperesi tiszteletet töltött be.“ Pokoly tehát nem tudja, hogy Blandrata *kálvinista* esperes volt Lengyelországban, eljöttkor is még benn volt a háromság hitvallásukban s az új felekezetet, értsd unitárizmust, sem ő hívta létre. Gonesius, Pauli, Ochino stb. műve az, mint Sand, Krasinski, Stoinski és más lengyel történetírók erről hitelesen tanuskodnak.

Épen ily hamis Blandrata Erdélyben szereplésének leírása is. P. szerint: „Blandrata jól tudta, *mindenfelé* azt látta és önmagán is tapasztalta, hogy az általa oly buzgón képviselt antitrinitarius reformhoz a lutheranismuson és kálvinismuson keresztül vezet az út“. (146. l.) „Óvatos kiszámítással vitte volt fejedelmét a lutheri egyházba és innen a kálvini tanok felé, hogy végre az unitáriusban mutassa fel neki a fejlődés legmagasabb csúcsát“. (150. l.) — Mindez a XVI. sz. 70-es, 80-as éveinek álláspontja. Blandrata a 60-as évek elején sehol sem láthatta az antitrinitarius irány fejlődését az egy Lengyelországon kívül. Az unitárius vallás létrejöttéről is ekkor sejtelve sem volt; ez Dávid Ferencz későbbi alkotása: ellene is tört akkor Blandrata. A 60-as években mindketten a ref. egyházat akarták oly szabadelvű alapra helyezni, hogy a Luther egyháza is mellette vagy benne megférhessen. Ezért nem mond le Dávid az 1564-ben megnyert ref. püspökségről, ezért kormányozza tovább is az erdélyi ref. hivek egy részét. Ezért látjuk a folytonos egyezkedésre való buzgó törekvést, mert Lengyelországban is, Erdélyben is a kálvinisták szakadnak el mindenütt az újabb iránytól és sohasem az unitáriusok a kálvinistáktól. Ezért vak elfogultság Blandratáról (melléje adván később ravaszul Dávidot is) azt állítani, hogy fejedelmét azért térítette el a kath. vallásról s a ref. vallást azért erősítette meg az országgyűlésen, mert már előre „csak egy *átmeneti alaknak* szánta az egyházat ahhoz a formátlan zagyvalékhoz, mely agyában kerengett“. (154. l.) Tessék Dávid Ferencznek vagy Blandratának unitárius voltát 1559—1565 közt csak egy biztos jellel kimutatni s akkor e léha gyanúsítást váddal lehetne fölcserélni.

Hogy a sasnak, ha szárnyai megnőttek, repülni kell, — az más kérdés. Ezért csak szánalmat kelt Pokoly ur sopánkodása a felett, hogy a szervezést és törvényesítést a ref. egyház Blandratának köszönheti. A hála helyett piszkoló gyanúsítással felel, — ez jellemzi legjobban a debreczeni történetírót, ki a fűzfás Szamosparton termett bábérokra is vágyakozik.

E zavaros toll a 151—154. lapokon még azzal is hibáztatja Blandratát és Dávidot, hogy az ő „erőszakos és kétes becsű eljárásuk“, „alattomos kijátszásuk“ okozta, hogy a 1564. nagyenyedi zsinaton a kálvinisták és lutheranusok egymással meg nem egyezhettek. A 141. lapon ugyancsak Pokoly ur máskor azt mondja: „A mióta Melanthon 1560 áprilisában meghalt, *eltűnt az utolsó összekötő kapocs is*, mely a két reformatori irányt összefűzve“. Alább: „A megyeri (értsd: medgyesi) zsinaton *eltűnt a kibékülés lehetősége*“. A 142. lapon: „A kolozsvári zsinat csak az ellentétek számát növelte, a mi *hogy teljes legyen*, Meliusék 1561 augusztusában egy terjedelmes hitvallást bocsátottak közre“. Ime, mily könnyű lesz egy kis körültekintéssel a két bemártott reformator vétke, azon Pokoly ítélőszéke előtt is, ki egy szájjal fű hevet és hideget.

Ugyanő azt hirdeti „tanulmánya“ elején Kálmáncsehi dicséretére: „A magyar vallás jelszava csakugyan pártjára vonta a népet, mely az ő magyarságára oly igen és méltán büszke volt“ stb. (68. l.) Ugyanez a dicséret a 153. lapon megrovássá változik: „Blandratát és Dávid Ferenczet illeti az a *kétes dicsőség*, hogy úgy a hitvallási, mint a nemzetiségi téren erős határvonalakat vontak“.

Ugyanez állítást maga Pokoly megrontja már néhány sorral előbb, mikor a nagyenyedi zsinat határozatait megerősítő országgyűlést így korholja: a magyar gyülekezetek szembeállításával a szászokkal „az országgyűlés olyan rendelkezést tett, a melynek hatása *csak századok múlva* mutatkozott a különböző hitvallású egyházak nemzetiségi elkülönülésében“.

Mindez szembeszökő tévedés. A nemzetiségek minden időben külön álltak Erdélyben, csak Kolozsvárt vegyültek össze s épen Dávid vallásának érdeme az itt lakott szászok megmagyarosítása.

Ily „gyanús üzemek“ után Pokoly ur még „kalandor eszmékről“ is beszél s eldicsekszik azzal, hogy a kálvini hitrendszer s a ref. egyház a független Erdélynek legfőbb védbástyája lett. Ezzel fejezi be művét, elfelejtkezvén itt is arról, hogy a kálvinista hajduság irtotta ki a magyarságot a Mezőségen, a Szamosmelléken, Deésen, Tordán stb. Geleji Katona István is, a legnagyobb apostoli férfiú, csak annyit tudott kárhoztatni bennök, hogy az unitárius papokkal összetévesztve kálvinista papot is vágtak le. Ugyanez apostoli férfiú méltó növendéke volt II. Rákóczy György, ki nek „kalandor“ lengyel hadjárata és családi érdekű vállalatai tették tönkre a független Erdélyt. Ezzel is kellene tehát dicsekednünk, ha az igazság fiai vagyunk.

Még a Pokoly ur stílusát óhajtanók bemutatni olvasóinknak; de erről csak azt mondhatjuk, hogy kritikán alól van. Bizonyítékát adjuk ítéletünknek, ha P. ur kívánja. Egy poeta is akkor aratta legnagyobb dicsőségét, mikor Arany János az ő példáján mutatta meg, hogyan nem kell verset írni.

Sajnáljuk, hogy e fiatal és tehetséges történetíróról, kit eddig fáradhatatlan kutatónak ismertünk, most ily kedvezőtlenül kellett nyilatkoznunk; de ő is elmondhatja csalódott olvasóival együtt szárnypróbálgatásáról: „Oleum et operam perdidit!”

RÓRENZ.

KÜLÖNFÉLÉK.

Tisza Kálmán. A történelemé. Mártius 23-ika óta végképp azé. Mikor 1875-ben kormányra lépett, a nemzet úgy érezte, a magyar-sajtó s a külföldi nagyviláglapok úgy üdvözölték, hogy Magyarország „kormányzót” kapott. És a mit tőle vártak, beváltotta. Tizenöt évi kormányelnöksége és az ország viszonyainak megerősítése beszélnek arról, hogy ő Magyarország „kormányzója” volt. A történelem bírálata alá veheti és találhat működésében hibákat, de kormányzói nagyságát kitérülni nem fogja. 1859-ben tünt fel, mikor a patens elleni küzdelemben a magyar nemzet érdekeit a protestantismus sánczaiból védette. A mit a protestantismus alhat, abból vitt át államférfiúi működésébe is. A protestantismus nagyértékű erőt adott benne a nemzetnek. De azt már senki sem hozhatja fel vádul, hogy ő a protestans egyházakat különös előnyökben részesítette volna. A kormányzása alatt követett oktatásügyi politika hasznára volt a protestans tanintézeteknek is. Ez az a mit a protestansok feljegyezhetnek az ő kormányzása idejéből, egy vonás abból, a minék a magyar államférfiak politikáját kellene hogy alkossa a protestánsokkal szemben. Mint ref. egyházi főgondnok buzgón teljesítette tisztét. A gyűléseken elnökölt és beszédeket mondott; de az utóbbi években tett nyilatkozatai inkább békéltető szólások voltak és nem jelentenek actusokat. Magyarország egykori kormányelnöke Budapesten halt meg és porait Geszten helyezték a családi sírboltba, örök nyugalomra.

Ferencz József, a magyarországi unitárius egyház püspöke, ápr. 12-én látogatást tett a budapesti unitárius égyházközségben s ugyanez alkalommal részt vett a Baldácsi-alapítványt kezelő-bizottság

ülésén, hol az alapítvány fennállásának huszonötödik évfordulati ünnepélyét beszélték meg az összes protestáns egyházak püspökei és más képviselői, kik kegyelettel ápolják emlékezetét a nemes alapítónak, a protestáns egyházak nagy jóltevőjének.

Az 1848-iki XX. törvényczikk végrehajtása. A képviselőházban a vallás- és közokt.-ügyi költségvetés tárgyalása alkalmával Veress József, a függetlenségi 48-as-párt tagja, határozati javaslatot nyújtott bé az 1848-iki XX. törv.-czikk végrehajtása tárgyában. Wlassits minister ennek kapcsán azt a kijelentést tette, hogy a kormány kötelességének ismeri a bevett vallásfelekezeteket az állam anyagi erejéhez mértén támogatni. A napi lapok hozzászóltak e tárgyhoz, de nagyon különböző szempontból. A néppárt lapja az „Alkotmány“ azt írta: „Ha nincs az 1848. törvény végrehajtva, bizonyára a katolikusok részére van legkevésbé...“ Képtelen beszéd. Hát nem éppen azért kellett e keletkezni a 48. törv.-nek, hogy az állami dotatiók szembetűnő aránytalansága kiegyenlítessék? Az igazság ott van, hol az „Egyetértés“ lap mutatja. A mai magyar társadalom, mondja az Egyetértés, az egyház és állam közt fennálló viszonyra nézve kétszáz évvel ezelőtt rendeztetett bé rettenetes szűkkeblűen, sőt ellenséges érzülettel a magyarság ellen és nagy bőkezűséggel mindenféle nemzetiségek iránt. A róm. kath. egyház hívei akkor túlnyomó részben nem magyarok voltak, az akkori politika óriási államjavadalmakat nyújtott neki; ezért látta el dús javadalmakkal a gör. keleti egyházakat is, minthogy ezek hívei oroszok, oláhok, szerbek, tehát nem magyarok voltak; ezért gondoskodott ez a Kolonics-féle politika arról, hogy az erdélyi szászok még a róm. kath.-nál is dúsabb állami javakat élvezzenek. Ezt kell most megváltoztatni nem a protestánsok érdekében, hanem a magyarságnak a protestánsokhoz kapcsolódó érdekében. Rettentő szégyenérzet nélkül alig tűrhető az, hogy míg például a görögkeleti s erdélyi szász egyház szerb, román és szász eleme Magyarországtól óriási javadalmakat élvez: addig ugyanaz a Magyarország a magyar protestánsokat kidobott árvagyermek sorsára kárhóztatja s éhen és ruhátlanul hagyja... — Ez a valóság.

Gróf Andrassy Gyula nyilatkozata. Gróf Andrassy Gyula, a nagyműveltségű főur a társadalom-tudományi társulat gyűlésén elnöki beszédében a következőket mondotta: „Magyarországon átöröklött hajlam híján és a külső körülmények kedvezőtlenége következtében is gyenge a tudományos szellem: pedig ha a társadalom számottevő része tuda-

mányos munkával komolyan, őszintén és behatóan foglalkoznék, az eredményre az emberiség kulturzéeljainak közössége mellett is, ráta-padna a nemzeti jelleg... A magyar nem fordította lelkének erejét oly mértékben a szellemi munkára, hogy ilyen formán nemzeti iskolát teremtsen... Nemzeti irányú és nemzeti stílus fejlődésnek csak egy útja van: a nemzet értelmiségének intenzív, erős, őszinte munkája. Az igazságnak önmagáért való keresése, nagy mértékben hat a jellemfejllesztésre is. E mellett a tudomány napról-napra növekedő politikai hatalom is.“

I. Napoleon a r. kath. papokhoz. Aulard francia történettudós a nagy Napoleonnak egy beszédét mutatta be a francia történelmi társulatnak, mely beszédet Hollandiában, Bréda városában 1810. máj. 6-án intézett a róm. kath. papsághoz, mely nála tisztelgett, de amely úgy látszik ellene ellenséges érzületet táplált. A beszéd a következő: „Együgyűek, vegyetek példát ez urtól. (Itt Ten Oven prot. lelkészre mutatott.) Ismeritek-e ti jól az evangéliumot? Meg tudtok-e helyesen magyarázni belőle egy verset is? Tudjátok-e azt olvasni? Ti gyalázzátok a protestánsokat és úgy tüntetitek fel, mint a kik az uralkodó jogával ellenkező elveket tanítanak. Én a ptestansokban hű alátvalókra találtam, Párisban hatezer és birodalmamban hatszázezer protestáns alattvalóm van, és nékem soha egy se adott okot panaszra... Mily együgyűek vagytok! Hogyha a gallikán egyházban és XIV. Benedek tanában nem találtam volna az enyéimhez hasonló elveket és hogyha a Concordatum nem lenne elfogadva: protestans lennék és holnap harmincz millió francia követné példámat.“

Didon atya a német protestantismusról. A „Revue des deux Mondes“ febr. száma Didon atya kiadatlan leveleit közli, melyek érdekesen világítják meg a híres szónok jellemét s széleskörű gondolkozását. A róm. kath. egyházi tudós és szónok, ki könyveket irt a római egyház hitrendszere mellett, nem tartózkodik attól, hogy becsülését nyilvánítsa a protestánsok iránt. Hadd álljanak itt leveleiből, melyeket Németországban való utazása alkalmával egy szabadgondolkodó barátjához irt, a következők: „Az én nézetem szerint a német nép nagyon ifjú tudott maradni... Én úgy találom, hogy e protestans nép sokkal vallásosabb, mint a mi latin népeink, kik névleg katolikusok, de tényleg skeptikusok... Azt tapasztalom, hogy itt általán nagyobb szabadság van és több türelmesség, mint a mi latin országainkban...“ (Lettre de Goettingen, 21. juillet 1882) „A leipzigiegyetem theol. fakultása engem természetesen nagyon érdekelt. Több, mint ötszáz hallgatója van a theológiának és husz tanára. Közélről megfigyeltem tanításukat és összehasonlítottam a franciaországi magasabb theol. tanítással. És tudja-e, hogy mi az összehasonlításnak az eredménye?“

Az, hogy egyedül a leipzig-i német protestans theol. facultason több és magasabb tudományos tevékenység található, mint a mi nyolczvauhat megyei seminariumunkban és négy theol. facultásunkon — a párisiu, bordeaux-in, aix-in és lyon-in együttvéve. Franciaországban mindenütt csak a routine, mely megöli a vallástudományt, megdermeszti az egyforma vallási tanításban, melyet száz mester szajkómódjára hajtogat. Németországon a szabad és önkéntes mozgás haladó jelleget kölcsönöz a vallástudománynak, s azt a kor miveltségének színvonalára emeli. Különben is vallási munkák nem léteznek, vagy alig léteznek Franciaországban; a mi vallástudományunk nekünk van, az politikai jellegű és a cultusra vonatkozó. (Leipzig 6. mai 1882.) — A vallási türelemre Tübingenből ezt írja: „Tübingen iránt különösen érdeklődtem. Egyetemén, a mi Németországon is ritka, két theol. facultas van, protestans és katolikus. A két facultasnak a szomszédságánál fogva jobban megítélhetem a különbségeket, melyek azokat egymástól megkülönböztetik. A protestans facultason 350-nél több a hallgatók száma, a katolikuson 150. S csodálatos, a protestans és katolikus tanárok és tanítványok egymásközt a legteljesebb összhangban élnek. Semmi keserű vita, semmi erőszakoskodás, hanem a legnagyobb udvariasság az érintkezésben. Láthatja, kedves barátom, hogy mily távol állnak ettől a mi francziai katolikusaink, a kik egyébre se gondolnak, minthogy egymást marczangolják az egyház nagyobb dicsőségére. (Tübingen, 9 septembere 1882) — Tanulságos nyilatkozatok, a melyekből nemcsak Franciaország, hanem más országok r. katolikussai is okulhatnak.

Róma és a hellén kereszténység. XIII. Leo pápa 1894-től diplomatiáját egyebek közt azon is próbálja, hogy megszüntesse a szakadást, mely a tizenegyedik százévtől kezdve a keleti orthodox egyházat a rómainál elválasztja. Három körlevelet intézett már Kelet püspökeihez. Ugy gondolta, hogy az az ellenségeskedés, mely most az oroszok és görögök közt Ázsiában politikai téren létezik, kedvező alkalom lesz neki arra, hogy kísérletet tegyen és az orthodox görögöknek szövettségét ajánlja fel szent Oroszország ellen, mely Syriában és Palestinában a görög egyházat veszélylyel fenyegeti. Ezért, hogy a mult év végén a latin szertartású görög püspökökhez apostoli levelet küldött. E püspökök neki azt ajánlották, hogy Athenben az 1890-től fennálló Leo-féle lyceum mellett alapítson a bölcselmi és irodalmi magasabb tanulmányok számára egy iskolát, melybe a görög orthodox és a katolikus tanulók közösen járnának. XIII. Leo elfogadta e tervet és hogy a görögökkel is elfogadtassa, dicsbeszédben magasztalja a régi Görögország bölcselőit és művészeit és emlékezetbe idézi, hogy minő szolgálatokat tettek az ő elődei az ujkori Görögországnak. Avagy nem V. Pius volt-e az, kinek hajóhada más katolikus hatalmasságokéival a lepantoi csatában együtt működött? És nem VII. Pius pápa volt-e az, ki a török zsarnokság miatt szenvedett görögöknek nemesszivűen menedéket és segílyt nyújtott államaiban? Levelét azzal végzi, hogy a két egyház egyesüléseért imádkozik Szűz Máriához, kit a görögök is oly nagy tiszteletben

részesítnek. Hanem XIII. Leo valamint előbbi diplomatikus körlevelével nem ért célzt, úgy ez apostoli levéllel sem fogja a kívánt hatást elérni. Az újkori Görögországnak is elég éles látása van a dolgok megítélésére és Rómával szemben szemét mindig nyitva tartja. Kyriakos, az eurpai miveltségű atheni tanár nem késett bírálatot mondani a pápa levelére. Megmutatja, hogy a két intézménynek, a fensőbb tanulmányok számára alapított iskolának és a Leo-féle lyceumnak csak az a célja, hogy a róm. katolikusoknak fékezhetlen propagandáját szolgálja és Görögországban csak is zavart okozhatnak. „Hiába kísérti meg, mondja, XIII. Leo, hogy velünk elhitesse, hogy a pápaság a görögök iránt mindig barátságos érzelmekkel volt eltelve, mert e phillhellenismus alatt mindenkor ott rejlett és most is ott rejlik a pápáknak az a törekvése, hogy a görög egyházat Róma igája alá vessék. És e kísérletet éppen akkor teszi, mikor a nyugati népek törekednek ez igát magukról lerázni, a mint ezt mutatja az ó-katolikusok elszakadása 1870-ben és a jelenleg folyamatban levő ama mozgalmak, melyek ezeket visznek ki a római katolikus egyházból. (Los von Rom). Hiába akarja a pápa azt is bizonyítani, hogy Görögország nem száudékosan szakította meg az egységet Rómával“. Tényleg, hogy régi kereszténységét és nemzetiségét megvédje, ez az, a mi elválasztotta Görögországot a pápaságtól. Hogy ha a görögök a pápaságot elfogadnák, öngyilkosságot követnének el önmaguk ellen. „A míg a nap az égen süt, a görög egyház soha nem lesz pápistává“. Ez elég tiszta beszéd.

A küüllői unitárius egyházkör f. évi február hó 23-án Dicsőszentmártonban a Vajna Lajos felügyelő-gondnok halálával megüresedett felügyelő-gondnoki állást betöltötte, egyhangúlag dr. Pataky Lászlót választván meg gondnoknak. Ifj. dr. Pataky László egyházi tanácsos birtokos afia, mint írják, már megválasztása alkalmával olyan szép jelét adá tehetségének, erélyességének, jószívűségének és akaratkészségének, hogy a küüllői unitárius egyházkör bizhatik új, derék felügyelő gondnokának lelkiismeretes munkásságában. — Örvendhet az egyházkör az oly gondnoknak, ki első sorban az „intelligentiá“-nak jó példát ad az egyházi ügyek iránti érdeklődésre, templomgyakorlatra, vallásos buzgóságra.

Clayden. A távolságok az országokat és nemzeteket egymástól elválasztják, de rokonszenv és testvéri közösség egymáshoz közel hozzák. Clayden, William Clayden! Halála az angol unitáriusok és az angol politikai élet vesztesége, de azt mi is közelről érezzük. Mintha most is magunk előtt látnók jellegzetes vonásait, magas értelmiséget és határozottságot tükröző arcát annak a férfunak, ki bár általán a Gladstone politikáját követte, de Magyarországnak mindig barátja volt és a magyar unitáriusoknak hív testvére. Clayden 1827-be született, Walingfordban. Szülői congregationalisták voltak, de ő korán a Martineau

befolyása alá került és a kentish-town-i gyülekezet papja, William Forster befolyása alá. Így unitárius lelkész lett, előbb a vidéken s később a Forster helyén Londonban. Ez előkelő gyülekezetben 1868-tól 1884-ig töltötte be a papi állást a szó teljes értelmében. Egyike volt a legjobb unitárius szónokoknak. Még vidéki papsága alatt Harriet Martineau utján összekötetésbe lépett volt a „Daily News“-al. Az amerikai polgárháborúról írott cikkei egy kiváló vezércikk íróit ismertettek meg benne. Londonban még közelebbi viszonyba jött a mind inkább terjedő nagy napilappal, míg végre aztán 1884-ben annak egyik vezetője lett és maradt egészen haláláig, mely 1902. febr. 19-én 75 éves korában következett be. Clayden a hírlapirodalom mellett az irodalom más ágaiban is több emléket hagyott. Önállóan megjelent munkái: „The Religious Value of the Doctrine of Continuity“ (1866.); „Scientific Men and Religious Teachers“ (1870.); „England under Lord Beaconsfield“ (1880.); „Samuel Sharpe, Egyptologist“ (1883.); „Early Life of Samuel Rogers“ (1887.); „Rogers and his Contemporaries“ (1889.); „England under the Coalition“ (1892). Clayden kétszer nősült; első neje Jane Fowle, második Ellen Sharpe volt, Samuel Sharpe tudósnek leánya, Rogers költő unokahuga. Az angol unitáriusok sokáig érezni fogják, hogy ő nincs többé. De történelmük gazdagabb egy névvel: Claydennel, William Claydennel.

Dr. Vance Smith. George Vance Smith elhunyt febr. 28-án Altrinchamben. Elvesztése a theologiai tudománynak vesztesége. 1816-ban született Portarlingtonban. Több helyt volt lelkész és egy ideig a Manchester College-nek, az angol unitáriusok theol. akadémiájának tanára. Időközben Németországba ment s Tübingenben tanult és tudori vizsgát tett. Főképpen a biblia szöveg tanulmányával foglalkozott s ebben tűnt ki. Mikor az új-szövetséget Dean Stanley és az anglikán egyháznak más tudósai a múlt száz hetvenes éveiben revisio alá vették, az unitáriusok közül őt hívták meg a revideáló bizottságba. És neki nem kis része van a javításokban, melyeket az 1881-ben megjelent revideált angol új-szövetség mutat. Munkái: „The Bible and Popular Theology“ (1871.), „Texts and Margins of the Revised New Testament affecting Theological Doctrines“ (1881.). Számos tanulmányt írt a „Contemporary“, „Nineteenth Century“ és a „Theological Review“-ba. Dr. Vance Smith 1896-ban jelen volt az unitáriusoknak Budapesten tartott nemzetközi conferentiáján, a mivel idős korában is tanúságát adta a magyar unitáriusok iránti rokonszenvének. Legyen áldott az öreg tudós emlékezete!

Az unitárius lelkészek Nestora, Bedő Lajos bevégezte földi pályafutását. És úgy végezte, hogy az ő Uránál bizonyára meguyeri az ékes koronát. A mult száz harminczas éveiben Kolozsvárt kezdte az igehirdetést, mint segédlelkész. Működésének javarésze azonban ujszékelyi papságára esik. Itt legeltette az Ur nyáját mindaddig, a míg több évvel ezelőtt nyugalomba vonúlt. Itt nevelt nejevel, kolozsvári származású Jancsó Annával derék gyermekeket, a kiknél visszavonulása után felváltva töltötte öreg napjait. Bedő Albert volt államtitkár, országgy. képviselő édes atyját, Egyed Mózes főreál-iskolai tanár apósát gyászolja benne. Élt 92 évet.

Kolozsvári collegiumunk tanára, Perédi József mart. 21-én jobb létre szenderült. Kolozsvári régi unitárius családból származott, anyai ágon rokonságban állott a Lengyelországból jött unitárius hit-hősökkel. A gymnasiumot és az egyetemet Kolozsvárt végezve, Nagy-Szalontán vállalt tanárságot. Majd collegiumunkhoz a latin nyelv tanárának választatott meg és több évig tanított intézetünkben szorgalommal. A jó tanár pályája azonban megszakadt. Két évvel ezelőtt betegsége miatt nyugalomba ment. Míg végre a halál megváltotta szenvedéseitől. Az elköltözött 40 évet élt.

Az erdélyi ref. egyházkerület vesztesége. Parádi Kálmán, a kolozsvári ref. collegium nyugalm. tanára, a kerületi ig. tanácsban sok éven keresztül tanügyi előadó, ápr. 7-én elhunyt. Előbb piarista szerzetes volt, de a pápa csalatkozhatatlanságának kimondása után Bodnár Zsigmonddal és Hatala Péterrel egyidőben kilépett a róm. kath. egyházból és a protestantismus harczossává szegődött. Teljes meggyőződéssel ölelte át a protestantismust és annak ügyét a ref. egyházban odaadással és legjobb tehetségével szolgálta. Az erdélyi ref. egyházkerület kiváló munkást, a tanügynek sok érdemet szerzett vezetőjét veszttette benne.

Pályázat. A Murányi Farkas Sándor és neje Bányai Agnes alapítványára pályázat hirdettetik. Az alapítványnak 1901. évi kamatjából egy jutalom, 100 korona, pályadíjjúl kitűzetik. Pályázhatnak oly unitárius lelkészek és lelkészjelöltek, kik az 1901—1902. évben léptek a lelkészi pályára, vagy a kik lelkészi állásukat még nem foglalták el ugyan, de a püspöki kinevezés már birtokukban van. Kiváltképen kitünő szavalószónoki képességű ifjú is tekintetbe vétetik azok mellett, a kik valláserkölesi és hazafias költemények írásában már kitűntek. A nyílt pályázatok az Unitárius Papnevelő Intézet dekanájához, Boros György dr.-hoz f. évi június 30-ig nyújtandók be.

Gyászhirek. Sámi László kir. ítélő táblai birót és nejét Ferencz Ilonát érzékeny veszteség érte leányuk *Sámi Ilona* márt. 23-án másfél

éves korában történt halálában. A jó szülők mellett Ferencz József unitárius püspököt és családját érinti e veszteség a legfájóbban.

Fodor András, előbb sinfalvi, később bágyoni s aztán torozckai unitárius kántortanító 54 éves korában, házassága 31. évében márt. 15-én hosszas szenvedés után Torozckón elhalálozott. Neje Kardos Krisztina a szeretett férjet, a gyülekezet a széphanjú kántort sajnálja az elhunytban.

Gelei Kálmán abrudbányai bányabirtokos 58 éves korában megszűnt élni. Az elköltözöttben Gelei Kálmán és Juliska édes atyjukat, dr. Gelei József kir. közjegyző, dr. Gelei Lajos bánya megyei főorvos testvérüket gyászolják.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a küüllői unitárius egyházkörben az 1901-dik évfolyamán.

Dicső-Szent-Mártonban: Árkossy Lajosné egy úrasztali pohárterítőt. Értéke 30 korona. Gvidó Béla s neje az egyház alapjai részére „Papp Birike emlékére“ adományoztak 25 koronát. Konfirmált ifjak adománya a kepe megváltási alapba 22 k. Az egyháztagok két szekrény beszerzésére adakoztak 55 k. 50 fillért. Ünnepi perselypénz begyűlt a kepe megváltási alapra 46 k. 94 fillér. A dalkör újévi adománya 27 k. 47 f. Dr. Arkossy Gyula lapokra adott 16 k.-át, Gvidó Béla ugyanezre a célra 4 koronát és Gvidó Béláné 2 koronát. Úrvacsorai kenyeret adott Gvidó Béláné, ér 4 koronát. A betegek részére bort adott 2 k. értékben Gvidó Béla. A presbyterek az egyházközség szőlőjében 20 koronát érő ingyenes munkát végeztek.

Magyar-Sáros: Egy szekrény beszerzésére adakoztak Iszlay László 2 k. Murvai Ferencz 10 fillért. Az EMKE tanítói lak építésre adott 1000 koronát Status segély 300 korona. Úrvacsorai kenyeret és bort adott id. Pataky László 12 korona értékben. Ünnepi perselypénz begyűlt 38 korona 90 fillér.

Haranglábon: Szathmári István úrvacsorai kenyeret és bort adott, a vizsgálószéket ellátta 22 k. értékben. Király Ő Felsege I. Ferencz József templom építésre adott 200 koronát. Status segély 100 k. Szentgyörgyi Zsigmond gyűjtőívén adakozás 942 korona. Szathmári István kút-építésre adott követ 4 k. értékben, Gálfalvi István 4 k. értékben. Ünnepi perselypénz együtt 4 k. 12 fillér.

Deésfalván: ifj. Pataky László úrvacsorai kenyeret és bort adott 16 k. értékben. Perselypénz gyűlt 13 k. 14 fillér.

Széplakon: Buzogány János úrvacsorai kenyeret és bort adott 8 k. értékben. Kiss Sámuel a vizsgálószéket ellátta 10 k. értékben.

Vámos-Udvarhelyen: Gvidó Béla templom építésre adott 2 k.-át. Ugyanezen célra Szász István 2 k. 40 fillér értékű gabonát.

Nagy-Teremiben: Tolvaj Sámuel ev. ref. vallású úrvacsorai kenyeret és bort adott 8 k. értékben.

Szőkefalván: özv. Jánosi Istvánné úrvacsorai kenyeret adott 4 k. Br. Rottenthál Henrik úrvacsorai bort 3 alkalommal, 1 alkalommal Fekete György 8 k. Perselypénz gyűlt 4 k. 24 fillér.

Maros-Szent-Benedeken: Úrvacsorai kenyeret és bort adott Csiky Farkas 12 k. értékben. Status segély 100 k. Templom javításra adott Borbély János 2 k. Egy nem unitárius 1 koronát. Perselypénz 2 k. 25 fillér.

Bethlen-Szent-Miklóson: Úrvacsorai kenyeret 4-szer, bort 3-szor adott id. Udvari Márton, 1 alkalommal úrvacsorai bort adott Bonfert János 17 k. 50 f. értékben. Lőfi Endre egy szekér szalmát adott 4 k. Derzsi Ferencz a templomban az énekesek részére padot csinált 5 korona, Udvar Márton a temető kapu megjavítására fa-anyagot adott 4 korona értékben. Perselypénz 11 k. 2 fill.

Adámoson: Úrvacsorai kenyeret és bort adott Gr. H. Tholdi Lajosné 16 k. értékben. Ugyanő a czinterem kapu javítására adott 10 korona értékű fa-anyagot. Perselypénz 26 k. 40 fillér.

Dombón: Miklós Samu úrvacsorai kenyeret adott 4 korona értékben. Székely György az iskolához egy csengőt vett 1 k. 60 fillérral. A papi telekre Gvidó Mózes 12 k. értékű fenyőfát adományozott. Kepemegváltási alapra adtak: Székely György 20 koronát, Székely Samu 16 k. Mátyás Miklós, Mátyás István, Miklós Mihály, Hunyadi Mihály 2—2 koronát, az 1900 évi vizsgálószerk tagjai 3 koronát. Perselypénz gyűlt 24 k 76. fillér.

Csapó-Radnót: Egyed József úrvacsorai kenyeret és bort adott, a beszolgáló lelkészt ellátta 10 k. értékben. Simén Endre templom építésre 60 k. Szöcs János ugyanerre a czélra 20 koronát.

Adakozások összes értéke = 3356 korona 84 fillér. E kegyes adományoknak becsét emeli azon körülmény, mely szerint az egyes adakozók ajkáról hangzott az apostoli ige: „Én adtam mindezeket tiszta szivemből, nagy, jó kedvvel“.

Az egyházkörben építkezések és kisebb javítások eszközöltettek 2721 korona 66 fillér értékben.

Az esperesi vizsgálószerk által összeállított adatokból közli

NAGY BÉLA,
egyházköri jegyző.

Adomány a nagyajtai egyházközségnek.

Tiszt. Rédiger Géza szabédi lelkész úr, Dr. Ferenczy Géza lelkes egyháztagunk útján a nagyajtai egyházközség „kepeváltsági pénz-alapja“ javára folyó évi márczius hó folyamán 16 korona adományt tett. E nemes cselekedetükért fogadják e helyen is egyházközségünk leghálásabb köszönetét.

Nagy-Ajta 1902. április 6.

LŐFI ÖDÖN,
lelkész.